

TURFAN BÖLGESİNDEKİ ESKİ UYGUR YER ADLARI*

Dai MATSUI**

Çeviren: Ahmet KARAMAN***

Öz

Turfan toplumunun modern çağlar öncesindeki tarihsel analizinin yapılabilmesi için, Turfan metinlerinde geçip herkesin üzerinde mutabık kaldığı çeşitli dillerdeki yer adlarının tanımlanması vazgeçilmezdir. Tarihi Çin kaynaklarına göre, MS 640 yılında, Tang Hanedanı tarafından işgal edildiğinde, Qu (麴) Ailesinin Goachang (高昌) Krallığı hâkimiyetindeki Turfan Havzası'nda “yirmi iki şehir” bulunmaktadır. Söz konusu “yirmi iki şehir”in adlarından sadece birkaç tanesi kronolojik olarak yazılmış olan Çin tarihleri ile Çince Turfan el yazmalarında olduğu gibidir. Turfan araştırmacıları, bu şehirleri tanımlamak için, Çin kaynaklarındaki Ming ve Qing hanedanlarına ait kayıtlarda geçen yer adlarıyla bugünkü Uygur kayıtlarında geçenleri karşılaştırarak bir dizi tarihi - coğrafik araştırma yürütmektedir. 9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Turfan havzasında Batı Uygur Krallığı'nın hâkimiyeti söz konusu idi. Eski Maniheist Uygur metinlerinden birine göre, bu krallığın hâkimiyet alanında “Koço ulusunun yirmi iki şehri” bulunmaktaydı. (koço ulus ikii otuz balık). Bölge 13. yüzyılın ilk yarısında Cengiz'in Moğol İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına girdikten sonra, iduq-qut unvanlı Uygur kralı tarafından yönetilen şehirlerin sayısı bir zamanlar yirmi dört olarak anılmaktaydı. 9. - 14.

Geliş Tarihi: 07.11.2018

Kabul Tarihi: 04.03.2019

* Bu yazı, Elisabetta, Ragagnin - Jens Wilkens (Hrsg.): Kutadgu Nom Bitig Festschrift für Jens Peter Laut zum 60. Geburtstag, Wiesbaden, 2015: Harrassowitz, s. 275-303'te yayımlanmıştır.

Makalenin Künyesi:

Matsui, D. (2019). “Turfan Bölgesindeki Eski Uygur Yer Adları” (Çev. Ahmet Karaman). *Türk Dünyası*, 47, 149-176.

DOI Numarası/DOI Number: 10.24155/tdk.2019.101

** Prof. Dr., Osaka Üniversitesi, Edebiyat Enstitüsü, dmatsui@let.osaka-u.ac.jp

*** Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, karamana00@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2524-8972

yüzyıllar arasındaki eski Uygur metinlerinde bugünkü Uygur yer adlarını tespit edebiliriz. Bu yazıda söz konusu şehirlerden, Çiqtin, Puçang, Soim, Qongsir (Qongdsir), Limçin, Singging (Singing), Nižüng (Nişüng ~ Lişüng), Nampı (Lampı) ve Yimşi (Yemşi) şehirleri incelenmiştir.

Anahtar sözcükler: Turfan Havzası, eski Uygur yer adları, eski Uygurca, yer adları.

Old Uigur Toponyms of the Turfan Oases

Abstract

For the historical analysis of the pre-modern Turfan society, it is an indispensable task to identify the toponyms attested in the Turfan texts in various languages. According to the Chinese historical sources, “twenty-two cities” existed in the Turfan Basin under the (高昌) Gaochang Kingdom of (麴) Qu Family in 640 CE, when it was conquered by the Tang dynasty. Several names of the “twenty-two cities” are recorded in the Chinese chronicles as well as in the Turfan Chinese manuscripts, and Turfan scholars have conducted a series of geo-historical surveys to identify them in comparison with the toponyms in the Chinese records of the Ming and Qing dynasties and the modern Uigur ones. Since the latter half of the 9th century the Turfan Basin was brought under the direct rule of the West-Uigur Kingdom, whose dominion was designated also as “twenty-two cities of the nation of Qoço” (qoço ulus ikii otuz baliq) in one of the Old Uigur Manichaean texts: After their submission to the Činggisid Mongol Empire at the early 13th century, the number of the cities ruled by the Uigur king iduq-qut is once mentioned as twenty-four. Among the Old Uigur texts from the 9th–14th centuries, we can find the toponyms identified to the modern Turfan oases. In this article, the cities of Çiqtin, Puçang, Soim, Qongsir (Qongdsir), Limçin, Singging (Singing), Nižüng (Nişüng ~ Lişüng), Nampı (Lampı) and Yimşi (Yemşi) were examined.

Keywords: Turfan Basin, old Uigur toponyms, old Uigur, toponyms.

Giriş

Turfan toplumunun modern çağlar öncesindeki tarihsel analizinin yapılabilmesi için, Turfan metinlerinde geçip herkesin üzerinde mutabık kaldığı çeşitli dillerdeki yer adlarının tanımlanması vazgeçilmezdir. Tarihî Çin kaynaklarına göre, MS 640 yılında, Tang Hanedanı tarafından işgal edildiğinde, Qu (麴) Ailesinin Goachang (高昌) Krallığı hâkimiyetindeki Turfan havzasında “yirmi iki şehir” bulunmaktadır.¹ Söz konusu “yirmi iki şehir”in adlarından sadece birkaç tanesi kronolojik olarak yazılmış olan Çin tarihleri ile Çince Turfan el yazmalarında olduğu gibidir. Turfan araştırmacıları, bu şehirleri tanımlamak için, Çin kaynaklarındaki Ming

1 (舊唐書) *Jiu-Tangshu*, bölüm 198, (中華書局) Zhonghua shuju ed., 5295; Arakawa 1986, 38.

ve Qing Hanedanlarına ait kayıtlarda geçen yer adlarıyla bugünkü Uygur kayıtlarında geçenleri karşılaştırarak bir dizi tarihî - coğrafik araştırma yürütmektedir.² 9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Turfan havzasında Batı Uygur Krallığı'nın* hâkimiyeti söz konusu idi. Eski Maniheizt Uygur metinlerinden birine göre, bu krallığın hâkimiyet alanında "Koço ulusunun yirmi iki şehri" bulunmaktaydı. (*koço ulus ikii otuz balık*). Bölge 13. yüzyılın ilk yarısında Cengiz'in Moğol İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına girdikten sonra, *idug-qut* unvanlı Uygur kralı tarafından yönetilen şehirlerin sayısı bir zamanlar yirmi dört olarak anılmaktaydı (Le Coq, 1922: 40; No. 23, Moriyasu, 1987: 62; Moriyasu, 1991: 164 = Moriyasu, 2004b: 197). 9. - 14. yüzyıllar arasındaki eski Uygur metinlerinde bugünkü Uygur yer adlarını tespit edebiliriz. Örnekler: Çince Gaochang (高昌) > Uygurca *Koço* ~ *Kara-Koço* = Kara-Koja veya Gaochang gucheng (高昌故城) (Gaochang şehri harabeleri; İdikut-Şehri olarak adlandırılan) (Pelliot, 1912); *Turpan* = Turpan (~ Turfan > 吐鲁番 *Tu-lu-fan*); *Lükçüing* = Lukçun (> Çince 魯克沁 *Lu-ke-qin*)³; *Yar* = Yar-hoto veya (交河故城) Jiaohe gucheng (Jiaohe şehrinin harabeleri); *Toqsın* (~ *Toqzin*) = Toqsun (> 托克遜 *Tuo-ke-sun*)⁴; *Çiqtin* = Çiqtim (> 齊克塔木 *Ji-ke-ta-mu* ~ (七克台 *Qi-ke-tai*); *Bilayüq* = Bulayiq ~ Buluyüq (~ 葡萄溝 *Pu-tao-gou*) (Zieme, 1981: 90; Moriyasu, 2002: 156).⁵ *Tiyoq* = Toyoq (> 吐峪溝 *Tu-yu-gou*).⁶

Bu yazıda, eski Uygur (ve Moğol) belgeleriyle teyit edilmiş, Turfan havzasındaki daha fazla yer adını tespit ederek bu yer adlarının eski Çince karşılıkları ile bugünkü coğrafi adlarını sunmak istiyorum.⁷

1. Çiqtin ve Puçang

Yukarıda da belirtildiği üzere eski Uygur yer adı olan *Çiqtin*'in günümüzdeki adının Çiqtim (> 七克台) *Qi-ke-tai*) olduğu tespit edilmiştir. Tang zamanında (赤亭) *Chi-ting* (**tš'jäk-d'jäng*, GSR 793a + 833h) adlı bir askerî garnizona bağlı olan bu şehir, 980'lerin başında, (王延德)

2 Örneğin: Cen, 1945 = Cen, 1962: 705-736; Shimazaki, 1959 = Shimazaki, 1977: 113-147; Arakawa, 1986; Wang Su, 2000; Pelliot, 2002.

* Ç. notu 3: Japon Türkolojisinde, 'Turfan Uygurları' için 'Batı Uygur Krallığı' terimi kullanılmaktadır.

3 Uygurca *Lükçüing*, (柳中) *Liu-zhong* (**liög-tjông*, GSR 11141 + 1007a)'un arkaik Çince telaffuzundan türemiştir. Bakınız: Bailey, 1982: 59; Shögaito, 1987: 68; Yoshida, 1994: 290. Ayrıca bakınız: Pelliot, 2002: 11.

4 Uygurca *Toqsın* Ch/U 73445,7,9, Ch/U 74511, U 5941r8'de tanıklanmıştır. Bakınız: Zieme, 1976: 248; Raschmann, 1991: 146-148. Söz konusu kelime Çince (篤新) *Du-xin*'den türemiştir (**tuok-sjên*, GSR 1019g + 382k). Bakınız: Shimazaki 1959 = Shimazaki 1977, 130; Arakawa 1986, 130; Pelliot 2002, 87-92. *Du-xin*'in eski bir varyantı olan (啄進) *Du-jin* (**iäk-tsjên*, GSR 1218b + 379a) ve *Du-xin* ~ *Du-jin*'in herhangi bir Çince olmayan yer adından geliyor olması görüşü için ayrıca bakınız: Rong, 2007: 36-37.

5 Hotanca formu *phalayäkü* için bakınız: Hamilton, 1958: 150.

6 Uygurca *Tiyoq* Çince (丁谷) *Ding-yu*'dan türemiştir (**tieng-ıwok*, GSR 833a + 1202a) ve kelimenin kökeni doğrudan bugünkü Toyoq'dur. Ayrıca bakınız: SUK 2, 291; Matsui, 2010b: 703; Shimazaki, 1959 = Shimazaki, 1977: 120; Pelliot, 2002: 135.

7 Ekseriyetle Çince ve Japonca olarak kaleme aldığım önceki yazılarımda, söz konusu yer adlarından bazılarına değinmişim. Bakınız: Matsui, 1998b: 31-34; Matsui, 2002: 107; Matsui, 2010c; Matsui, 2011.

Wang Yande isimli bir Song büyükelçisi tarafından (澤田) *Ze-tian* (**d'vk-d'ien*, GSR 790o + 362a) şeklinde yazılmıştır. Sonunda nazal -ng olmayan ikinci form, eski Uygur formu olan *Çiqtin*'in bir yansımasıdır. Bugünkü Uygur formu olan *Çiqtim* ise eski Uygur formu olan *Çiqtin*'den başkalaşma sonucu oluşmuş olmalıdır. (Zieme, 1982: 266; Moriyasu, 1992: 50-52; Moriyasu, 2002; Matsui, 2004: 7; Matsui, 2010a: 57)

Şimdi başka bir Uygur yer adı olan *Puçang*'a dikkat çekmek istiyorum. Bu yer adı, St. Petersburg koleksiyonundaki SI O.39 numaralı eski Uygur belgesinde *Çiqtin* = *Çiqtim* ile birlikte geçmektedir. Bu belge iki bölümden oluşmaktadır ve bu bölümler sırasıyla a ve b olarak gösterilmiştir. Söz konusu belge, bugünkü *Çiqtim*'de S. F. Ol'Denburg tarafından bulunmuş ve Malov tarafından düzenlenmiştir (Malov, 1932: 140-143).⁸ Şimdi burada, üzerinde gerekli değişiklikleri yaparak metni veriyorum:

[1a] SI O.39a (IOM RAS)

¹⁰*birlä üç ygrmi* ¹¹*at altı ygrmi äşgäk ulay-ta* ¹²*puçang çiqtin birlä bir at* ¹³*bir äşgäk (i)ki ton-luq böz* ¹⁴*birlä a[t]a buqa qanimdu inäki* ¹⁵*baçaq (q) ayay-a b(il)ä quvray* ¹⁶*ärkägün il-tän bütürüp birzün.*

“13 at ile 16 posta eşeği hepsi *Puçang* ve *Çiqtin*'a; 1 at, 2 posta eşeği ve kıyafetler için 2 top pamuklu kumaşı, hepsini birlikte Ata, Buqa, Qanimdu, İnäki, Baçaq, Qayaya, (Budist manastırda yaşayan) insanlardan toplayıp Nesturi-Hıristiyan (manastırı) topluluğuna teslim edecekler.”

[1b] SI O.39b (IOM RAS)

²*yilägäy ilçi-kä qor* ³*qilmiş kümüş-tä* • *puçang* ⁴*çiqtin birlä biş stür süç* ⁵*b[a]qir kümüş-ni* ⁶*tümän buqa ata totoq* ⁷*baçaq qayay-a olar bütürüp* ⁸*birzün.*

“Masraflar için (ayrılmış olan) gümüş, büyükelçi *Yilägäy*'a; 5 *stür* ve 3 *baqir* gümüşün tamamı (şehirlerden) *Puçang* ve *Çiqtin*'a; *Tümän-Buqa*, *Ata-totoq*, *Baçaq*, *Qayaya* tarafından teslim edilecek(tir).”

^{a12}, ^{b3-4}*Puçang çiqtin birlä* ifadesini yorumlamak oldukça güçtür. Malov ifadeyi *buçang çinatun* olarak okur ve bir kişi adı olarak düşünür. Ancak *çinatun* kolaylıkla bir yer adı olan *çiqtin* olarak düzeltilebilir. Böylece *PWÇ'NK* = *puçang* ~ *buçang* da ayrı bir yer adı olarak düşünülebilir. Bu bağlamda bir bütün olarak bakıldığında; 1a: Ata, Buqa, Qanimdu, İnäki, Baçaq, Qayaya; 1b: *Tümän-Buqa*, *Ata-totoq*, *Baçaq*, *Qayay-a* isimleriyle belirtilen kişiler, *Puçang* ve *Çiqtin* (= *Çiqtim*)'ın yerel liderleri (veya yetkilileri?) olmalıdırlar. Bu kişiler aynı zamanda, 1a da ifade edilen; atların, eşeklerin, pamuklu kumaşların ve 1b'de ifade edilen; 5 *stür* ve 4 *baqir* (= yaklaşık. 216 gram) gümüşün teslim edilmesinden de sorumludur. Ben *Pu-*

⁸ Belgenin renkli güzel bir tam kopyası Tugusheva, 2008: 48'de yayımlanmıştır.

çang'ı; fonetik benzerlikler bakımından, Tang dönemindeki Çince (蒲昌) *Pu-chang* (**b'uo-tʃiang*, GSR 102n' + 724a) ile özdeşleştirerek okuyorum. Kelime, Stael-Holstein'in 925 yılındaki parşömeninde Hotanca *phū-canā* olduğu gibi Wang Yande'nin (寶莊) *Bao-zhuang* (**pāu-tʃiang*, GSR 1059a + 727q)'ına karşılık gelmelidir. Tüm bunlar, bu yer adının bugünkü hâlinin Piçan köyü (> Çince關展*Pi-chan* veya鄯善*Shan-shan*) olduğunu göstermektedir (Shimazaki, 1959 = Shimazaki, 1977: 129; Wang Su, 2000: 66-67; Hamilton, 1958: 139; Pelliot, 2002: 6-8).

Piçan ve Çiqtim'in her ikisi de Koço'dan Hami (Qamîl)'ye doğru olan ana güzergâh üzerinde bulunur ve aralarındaki mesafe yaklaşık olarak 50 km'dir. Tang zamanında bir askerî karakol olan (蒲昌府) *Pu-chang-fu* Piçan'da kurulmuştu. Bu askerî karakol, bugünkü Çiqtim'de düzenlenmiş olan (赤亭鎮) *Chi-ting-zhen*, (赤亭戍) *Chi-ting-shu*, (赤亭烽) *Chi-ting-feng* dâhil olmak üzere birkaç alt-askerî kurum üzerinde bazı yetkilere sahipti. (Çince鎮*zhen* “garnizon”, 戍*shu* “devriye”, veya 烽*feng* “dumanlı haberleşme postası”.)⁹ Piçan ve Çiqtim'deki böylesi bir askerî yönetim sistemi, Batı Uygur egemenliği dönemine ve sonrasındaki Moğol hâkimiyeti zamanına da taşınmış olmalıdır.¹⁰ Bu yüzden de 1a'daki metinde bu iki yer adı birlikte anılmaktadır.

2. Soim, Qongsîr ~ Qongdsîr (> Moğolca Qongsir) ve Limçin

Berlin-Turfan koleksiyonunun Moğolca bir belgesi (MongHT 070), 1352 yılında Çağatay hükümdarı Tuglug-Temür tarafından gönderilen bir fermanı içermektedir. Bu ferman, *Soim*, *Qongsir* ve *Limçin* adlı üç köy halkının korunmasıyla ilgilidir.

[2a] MongHT 070 (TM 93)¹¹

sene morum saqal qayıçı ekiten-i (s)[oim] qongsir limçin sekiten yurban silteged-ün irgen bur-a tar-a odçuγu. “Üç köy halkının, yani; *S[oim]*, *Qongsir* ve *Limçin*'in başına Mormu, Saqal ve Qayıçı getirildi. (bu üç kişi arasında dağıtıldı.)”

soim qongsir limçin-e qariatan aran-i qaruyulju silγayu<l>ju. “*Soim*, *Qongsir* ve *Limçin*'de yaşayan halkı kazıyın ve seçin (işgal edin).”

ısked ber bolju soim qongsir limçin ekiten silteged-ün yaǵar usun- 14tur mör yosu ügegü küçü auγ-a kürgeju buu darıtuyai. “Hiç kimse *Soim*, *Qongsir* ve *Limçin*'deki ekili arazileri kanuna aykırı bir şekilde işgal etmeyecek ve bu üç köyün halkını ezmeyecektir.”

9 Örneğin; Hibino, 1963: 277-278; Wang Yongxing, 1994: 305-306; Chen / Liu, 1997: 10-14, 19-22; Li, 2005: 60.

10 Uygurların devraldığı Tang idarî sistemleri için bakınız: Matsui, 1998a; Matsui: 2006b.

11 BT XVI, No. 70'in daha iyi bir baskısı ve yeni yorumları için bakınız: Matsukawa: 1995, 116-118.

Ferman, “Koço’ nun Çingtemür-*iduq-qut* (*zkoço-yin çingtemür iduqud*)” bölgesine gönderildi. Gönderilen yetkililerin adları da Turmis-Temür, Tükel-Qya ve Kerei idi. Ayrıca bu isimler, Turfan Uygur belgelerinin bir serisinde “bey” adı olarak tespit edilmiştir (Clark, 1975b). Yukarıda adı geçen şahıslar, *Soim*, *Qongsir* ve *Limçin*’den sorumlu olmalıydılar. Sonuç olarak söz konusu bu üç köy, Koço merkezî idaresinin yetkisi altında olmalıdır.

Yukarıda adı geçen üç köyden biri olan *Qongsir* hiç şüphe yok ki Çince (横截) *Huang-jie* (**ɣwɔŋg-dz’iet*, GSR 707m + 310b) olmalıdır. Bu yer adı, Çince Turfan metinlerinde, Goachang Krallığı ve Tang hanedanı zamanında çok sık bir şekilde anılmaktadır. Ayrıca Stael-Holstein parşömininde de Hotanca *hve’tsverä* olarak anılmaktadır. Aynı parşöminden, Piçan (*phūcqnä*) ve Lukçun (*dūkācū*) arasında yol üzerindeki bir köy olduğu da anlaşılmaktadır.¹² Şu ana kadar Shimazaki’nin *Huang-jie* ile bugünkü Khandu (> Çince 漢都 *Han-du* ~ 漢墩 *Han-dun*) teşhisi genellikle kabul edilmiş olsa da *Huang-jie* (**ɣwɔŋg-dz’iet*) ve Khandu arasında fonetik benzerlik kurma argümanı, fonolojik açıdan yeterli değildir (Shimazaki, 1959 = Shimazaki, 1977: 120-122; Arakawa, 1986: 40; Rong, 1987: 40; Wang Su, 2000: 61-62; Rong, 2007: 33-34).

Limçin denilen yer adının 2a’da *Qongsir* ile birlikte anılıyor olması Shimazaki’nin görüşünü desteklemektedir. Bize şunu öneriyor: *Qongsir* (=横截 *Huang-jie*) başka bir köy olan *Limçin*’e yakındır ve hem Goachang Krallığı hem de Tang Hanedanı zamanında bir Çince yer adı olan (臨川) *Lin-chuan* (**l̥jəm-t̥s’iwän*, GSR 669e + 462a)’dan türetilmiştir. Bugünkü hâli ise Lämjin (>連木沁 *Lian-mu-qin*)’dir (Shimazaki, 1959 = Shimazaki, 1977: 132; Wang Su, 2000: 72-73).¹³ Bugünkü Khandu, Lämjin’in yaklaşık 10 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır ve bu nedenle *Qongsir* = *Huang-jie*’den türemiş olabilir.

Aşağıda belirtilen iki farklı eski Uygurca metinde de *Qongsir* ~ *Qongdsir* meselesi bir kez daha tanıklanmıştır:

[2b] K 7717 (Çin Ulusal Müzesi, Pekin)

¹⁸[.....] *y[ir]* *yaqasī iki sī(γ) üür alp oγul-ta • qongdsir-ta(qi) yir*
¹⁹[*yaqasī*] (,,,) *qo singtung-ta*. “Arazinin kirası için 2 şıγ darı Alp-Ogul tarafından (ödenmişti). [kira için darı/buğdayın X’i] *Qongdsir* arazisinin kirası (....) *qo-Singtung* tarafından (ödenmişti).”

12 Hamilton, 1958: 142’de, *hve’tsverä* olarak düşünmez; ilk *hve*’nin, (河西) Hexi lehçesindeki Çince (横) **xwäi*’ya daha çok benzediğini ifade eder. Tıpkı Hotanca *hve’dü* < Çince (横堆) *Huang-dui*’de olduğu gibi (Hamilton, 1958: 128. Ayrıca bakınız: Takata, 1988a: 75; Takata, 1988b: 402). Prof. Yutaka Yoshida’nın önerisi için müteşekkirim: Hotanca **tserä* Çince (截) **dz’iet* olarak yazılmış olmalıydı ancak burada *hve’tsverä*’dan asimilasyonla oluşmuştur.

13 Biz de *U 90148’deki kelimenin *Limçin* olduğunu kabul ediyoruz. Ayrıca bakınız: VOHD 13, 22 #464.

2b (=K 7717)'nin tam yayımını gerçekleştiren T. Moriyasu'ya göre, söz konusu tarlaları kiralayan çiftçilerin ödediği kiralaların toplandığı gelir hesabı, Koço'daki Maniheist manastırında bulunmaktaydı. Bu yapı aynı zamanda Uygur Maniheist dönemin en gelişmiş yapısıydı ve muhtemelen 10. yüzyılın ilk yarısına aitti (Moriyasu, 1991: 85-87 = Moriyasu, 2004b: 105-108).

Şimdi burada rahat bir şekilde *Qongdsir* (~ *Qongtsir*)¹⁴ in transkripsiyonunu, Çince (横截) *Huang-jie* (**ɣwɒŋg-dz'iet*) olarak görebiliriz. Uygurca; *-DSYR* = *-dsir* (~ *-TSYR* = *-tsir*) Çince; (截) **dz'iet*'e güzel bir şekilde uymaktadır. Söz konusu uyum dış ünsüzü /dz'/ ile sorunsuz bir şekilde mümkündür ve Uygurcanın sonraki dönemlerinde genellikle /s/ ile birleşmiş olduğu görülür (Shōgaito, 1987: 32-33; Shōgaito, 2003: 59).

[2c] *U 9196 (T III M Kloster 2 Nr. 134. Sertkaya, 2006a: 131-132; VOHD 13,22 #306)

⁴¹*taypidu baçay qiz tu* ⁴²*şutza-liq qongsir-liy*-⁴³*lar-ning lab biş stir* ⁴⁴*tört baqir çao bir* ⁴⁵*ülätü torqu.*"*Taypidu ve Baçag-Qiz-tu(tung)-şutza* (< Çince (首座) *shou-zuo*) (yönetme yetkisi) altındaki *Qongsir* halkının vergisi (toplam) (lab) 5 *stir* ve 4 *baqir* kâğıt para ve 1 top kumaş (idi)."

Uygurca *çao* (< Çince (鈔) *chao*) "kâğıt para" ifadesi, bu metnin tarihinin çok açık bir şekilde 1260 sonrası olduğunu gösterir çünkü Moğol-Yuan Hanedanı, bu tarihte kâğıt parayı, yani (中統元寶交鈔) *Zhong-tong yuan-bao jiao-chao*'yu (~中統寶鈔) *Zhong-tong bao-chao* >Uygurca *çungtung paoçao*) bastırmaya başlamıştı¹⁵.

*U 9196 yalnızca *qongsir-liy*'e değil, aynı zamanda *lükçüng-lüg* "*Lükçüng* halkı (= Lukçun)", ^{19,37}*tsingging-lig* "*Tsingging* halkı (=Säng-gim)" (Aşağıdaki 3d'ye bakınız) ve ³⁶*nampi-liy* "*Nampi* halkı (= Lampu)" (Aşağıdaki 5. bölüme bakın)'na da atıfta bulunmaktadır. Görünüşe göre bunların hepsi Budist bağışçılardı ve belli bir Budist manastıra finansal destek sağlıyorlardı.

Qongsir ve *Limçin*'in aksine, 2a'da geçen üç yer adından biri olan *Soim* (~ *Suim*)'in Çince karşılığını hiçbir şekilde bulamıyorum. Ancak coğrafi olarak bakıldığında onun ile, Stael-Holstein parşömenindeki *hve tsverä* (= *Qongsir*) veya *tsiräkyepä* (= *Sirkäp* ~ *Sirkip*) arasında olduğu belirtilen Hotanca yer adı *'tsumä* (~ *yüşümä*)'yi ve Çince Turfan metinlerinde tespit edilen Çince (威神) *Wei-shen*'i ilişkilendirebiliriz.¹⁶ *Wei-shen* (**jwɛi-*

14 Moriyasu *Qongdsir* için, yalnızca *XWNKDSYR* ibaresini vermektedir.

15 Ayrıca bakınız: Clark, 1975a: 139-143-164; Moriyasu, 2004a: 229.

16 Hamilton, 1958: 140, onun *'tsumä* ~ *yüşümä* teşhisine karşı *Üjme-dong* önerisi kabul edilebilir değildir; Arakawa, 1986: 40, 68; Wang Su, 2000: 70; Rong, 2007: 34-35. Uygurca *sirkäp* önerisi için bakınız; BT VIII, 64; Moriyasu, 1985: 82; Zieme, 1997: 49. Uygurca *S(.)R(.)SK'P* ile ilgili olarak Dunhuang'daki bir mektup yazışmasında, Moriyasu aynı yer adı "*Sirkäp*"i tespit etmiştir. Ancak ben sonu *S(.)K'P* ~ *-SYK'P* = *skab* ~ *sikab*

şien, GSR 574a + 385j), önce *ʿısumä* (~ *yūsumä*) sonra da eski Uygurca aracılığıyla Moğolca *Soim* (~ *Suim*)? olmuş olamaz mı?

3. Singging < Singing¹⁷

Turfan havzasında bulunan *Singging* yer adı, ilk olarak Berlin Turfan Koleksiyonu içindeki Moğolca bir yayın olan MongHT 068 (TM 79)'de görülmüştür. Söz konusu Moğolca yayın, Çağatay Hanedanının 1369 yılındaki hükümdarı İlyās-Ḥivāğa –HOCA- (> Moğolca *Ilasqoja*)'nın bir fermandır.

[3a] MongHT 068 (= BT XVI, No. 68)

3merkid senggüm ekiten 4singging-ün tuşümed-te sen-e tegür-ün s(i) [ngging]-tür nigen köl yañar usun ajiyu. “Merkid ve Senggüm’e yöneticilik yapan yetkililere (bu bir fermandır). *S(i)[ngging* ‘deki ‘gölün ekili arazisi’ Tegür’ündür (kişi adı).”

Hiç şüphe yok ki 5. satırdaki boşluk *S(i)[ngging]* (kelimenin onarılmış hâli)’dir. “Gölün ekili arazisi (*köl yañar usun*)”, “*Singging yetkilileri (singging-ün tuşümed)*”nin yetkisi altındaki bölgede olmalıydı.

Öte yandan, bir Uygur vasiyetnamesi olan SUK WP04’te *Siggik*¹⁸ adlı bir yer adına rastlıyoruz. Yukarıda 3a’daki Moğolca *Singging* ile karşılaştırıldığında, *Siggik* = *SYKKYK*’ı *SY(N)KKY(N)K* ~ *SYNKKYNK* = *Si(n)ggi(n)g* ~ *Singging* olarak düzeltiyor ve ikisinin de aynı yer adı olduğunu belirtirmek istiyorum. Metin aşağıdaki gibi olmalıdır:

[3b] SUK WP04 (değişikliklerle birlikte)

8singging-9[tä uluy] köl üzä suvaq-ly manga tgir on şiy yir. “Arazinin (ekim için yeterli alanı)¹⁰ *şiy* kadarı ve *Singging*’de bulunan (büyük) göl ile sulananlar bana ait(tir).”

20singging-tä uluy köl üzä suvaq-21liy [.....] manga tägmiş. “[Arazi / üzüm bağı?] *Singging*’de büyük göl ile sulananlar bana aitti.”

H. Franke, Moğolca *Singging*’in etimolojisi için, geçici olarak farazi bir Çince yer adı olan (聖京) *Sheng-jing* “kutsal başkent”i önermektedir. Ayrıca *Singging* ile *Idiqut-Şahri* (= *iduiq-qut*, Uygurların kralı) “Karizmatik Kutsal Şehir” ya da Koço’nun bugünkü adı¹⁹ ile ilişkilendirmektedir. D. Cerensodnom ve M. Taube, *Singging*’i sadece bir coğrafi yer olarak kabul eder ve BT XVI, No. 68’deki yayınlarında herhangi bir açıklamaya yer vermezler.

< Tibetçe *skyabs* “koruyucu” ile biten bir Tibetçe şahıs ismi olabileceği teklifinde bulunuyorum.

17 Bu bölüm benim önceki makaleme dayanmaktadır. Bakınız; Matsui, 1998b: 33-34; Matsui, 2010c.

18 USP No. 55’te, Radloff bunu † Singrik olarak yanlış okumuştur.

19 Franke, 1975: 65’de, hem *Sheng-jing* hem de *Idiqut-Şahri* için günümüze ait kanıtların olmadığını belirtti.

Ancak ben, Çince yer adı (新興) *Xin-xing* (“yeni kurulmuş” anlamında) etimolojisini öneriyorum. Gochang Krallığı ve Tang zamanında, burası, Koço’nun yaklaşık olarak 13 km kuzeyinde bulunan bugünkü köy Sänggim (> Çince 勝金 *Sheng-jin*)’e karşılık gelmektedir (Shimazaki, 1959 = Shimazaki, 1977: 123-127; Arakawa, 1986: 40). Franke *Singging*’i Sänggim olarak desteklememiş olsa da (Franke, 1975: 65) *Xin-xing* (**šjǎn-χjǎng*, GSR 382k + 889a)’ın eski telaffuzu Uygurca-Moğolca *Sigging* ile çok fazla çelişmemektedir (aşağıya bakınız).

Benim teşhisim, yukarıdaki 3a ve 3b’de görülen coğrafi durum tarafından da iyi bir şekilde desteklenebilir. 3b’den; *Sigging*’deki “büyük göl (*uluy köl*)”ü görebiliriz. Aynı şekilde 3a’dan da *Sigging*’de Tegür’ün hakimiyeti altında bulunan “göl kenarındaki ekili bir arazi (*nigen köl yaĵar usun*)”yi görebiliriz. Her ikisi de *Sigging*’in “göl” ile ilişkili olabileceği izlenimini vermektedir. Bugünkü Sänggim’in batısında bulunan Cıqqan-köl (> 七康湖 *Qi-kang-hu*, yaklaşık 3.2 km çapında)’e dikkat çekmek istiyorum (*Chotscho*, 11; Le Coq, 1926: 79).²⁰ Gochang Krallığı ve Tang döneminde, *Xin-xing* = Sänggim’in etrafında, birçok (潢) *huang* “gölet” ve (澤) *ze* “bataklık veya bataklıktaki verimli otlak” bulunmaktaydı (Sekio, 1984: 5-12; Arakawa, 1997: 53).²¹ Böylece “*Singging*’deki büyük göl (*singging-tä uluy köl*)” için, 3b’deki Sänggim = *Xin-xing* yakınlarında bulunan Cıqqan-köl tespitinde bulunabiliriz.²² Ayrıca 3a’da sözü edilen *Singging*’deki göl arazisi “(*köl(-ün) yaĵar usun*)”, “göl tarafından sulanan toprak (belki de Cıqqan-köl?)” veya “gölet” (*huang*) yahut “göle benzer toprak parçası; bol sulu arazi; bataklık” *Xin-xing* çevresindeki *ze* ile ilişkili olabilir.²³

Singging ile ilgili daha fazla kanıt sahibiz ki bu *Singging*’in bir varyantı olmalıdır. Ancak bu, Çince telaffuzu olan (新興) *Xin-xing* (**šjǎn-χjǎng*)’e daha iyi karşılık gelmektedir.

[3c] Ot. Ry. 2720 + 2795 (Ryukoku Üniversitesi, Kyoto)²⁴

*bu’kün bir otuz-qa stangta-sinta amraq tu[rurm]än ädġü avrta birlä
koçodin ünüp yor[ï.....]r munta bizintä täginür 10amti bu qiz singinkä
[mü täginür] (a)zu lükçüngkä mu stäginür*

20 Ayrıca bakınız: Shimazaki, 1959 = Shimazaki, 1977: 127.

21 Şunu ekleyebiliriz ki *Xin-xing*’in karakteristik ürünlerinden biri kıyıda ve nehir yatağında yetişen kamış (Çince (葦) *wei*) idi. Yapı malzemesi olarak ya da mutfak gereçleri yapımı için kullanılırdı. Bakınız: Moriyasu, 1991: 92 = Moriyasu, 2004b: 114.

22 Ayrıca Maniheizt manastırın hesap defteri K 7717’de, *16uluy köl-nüng suv satı[ï(?)]* “büyük göldeki suyun ücreti (sulama için?)” şeklinde bir ifadeyle karşılaşırız. (ayrıca yukarıdaki 2b’ye bakınız). Bu “büyük göl (*uluy köl*)” *Singging* = *Sängim* ile ilişkili olabilir. Bakınız: Matsui, 2011: 157-158.

23 Wang Su’nun 2000: 69, 71’de yaptığı, bugünkü *Sänggim-Aghiz* (Çince 勝金口 *Sheng-jin-kou*) ile *Xin-xing* ilişkilendirmesini, bu coğrafi durum açısından reddedebiliriz.

24 Ayrıca bakınız: Moriyasu, 2011: 55, 69.

“Bugüne kadar, (başka bir ifadeyle) 21. günün şafağı, sevinçliydim. İyi bir bakıcı (av(i)rta) ile birlikte, [bir kız?] Koço’dan ayrıldı ve (seyehat etti?) [.....kız?] buraya, bize ulaştı. Şimdi bu kız *Singing* veya *Lükçüng’e* [gönderildi]?”

Yarı-Kare denilen bir el yazısı ile yazılmış olan bu mektup yazışması, 10. - 12. yüzyılın Batı Uygur dönemine ait olmalıdır.²⁵ Bu nedenle söyleyebiliriz ki *Xin-xing*, Uygurcaya önceki dönemlerde *Singing* olarak ödünç alındı ve daha sonrasında *Singging*’e dönüştü: İlk hece olan *sin-*, ikinci hece olan *-ging* ile benzeşerek (*-ging*’in etkisi ile) *sing-* olarak nazal hâle geldi, Daha sonrasında *-ging*, aykırılışmaya (benzeşmezlik = disimilasyon) uğradı ve son formu olan *-gim* hâlini alarak bugünkü yer adı olan *Sängim* oldu.

3a ve 3b’nin yanında, Berlin Turfan koleksiyonu arasındaki bir Uygur idari emirler (U 5309) belgesinde *Singging* (~*Sing’ging*)’in bir başka kanıtıyla karşılaşırız: *˚sing’ging-lig ɾ(..)W(..)L(..)Y* “(..)W(..)L(..)Y” (Matsui, 1998b: 31, 33).²⁶

Ayrıca, aşağıdaki metni *Tsingging* yer adının kanıtı olarak ekleyebiliriz:

[3d] *U 9196 (Ayrıca yukarıdaki 2c’ye bakınız)

^{r19}*tsingging-lig il turmiş* ²⁰*açarı*. “*Tsingging*’in İl-Turmiş-açarısı”

^{r35}*turmüş qaysidu şutza-ɾ36liq nampî-lîy-lar-nîng* ^{r37}*tsingging-lig-lär-ning* ³⁸*lab*. “Turmiş (ve?) Qaysidu-*şutza* hâkimiyeti [yetkisi] altındaki *Nampî* ve *Tsingging* halkının adağı (manastıra olan bağışı)”

Tsingging burada görünüşe göre bir Çince yer adından türemiştir ve bu yer adı için (新興) *Xin-xing* > *Singing* ~ *Singging*’den başka herhangi bir uygun aday bulamadım. Böylece buradaki *Tsingging*’i, baştaki *s-*’nin *ts-* olarak yanlış yazılması (hypercorrection) sonucu oluşmuş *Singing*’in bir varyantı olarak görüyorum.²⁷

4. Nüzüŋ ~ Nişüŋ ~ Lişüŋ²⁸

Turfan Havzasında bulunan Bezeklik Mağaraları, eski Uygur Budizmine ait kutsal dinî eserlerin bulunduğu en önemli yerlerden biridir. Bilindiği gibi bugünkü Uygurcada *Bezeklik* “resimlerle süslenmiş (yer)” anlamındadır. Ancak Bezeklik Mağaralarının eski Uygurca biçimi konusunda

25 Ayrıca bakınız: Moriyasu, 2004a: 228; Moriyasu, 2011: 55.

26 Önceki okumam *oʻpli* olmasına rağmen *(..)W(..)L(..)Y* herhangi bir kişisel ad olarak kabul edilmelidir.

27 Uygurca. *s-*’nin *ts-* olarak yanlış yazılması (hypercorrection) için bakınız: Yoshida, 1988: 173-174; Yoshida, 1994: 318; Yoshida, 2004: 18.

28 Bu bölüm benim daha önceki Japonca makaleme dayanmaktadır: Matsui, 2011.

belirsizlik söz konusudur. Bilindiği kadarıyla, *büzaklig* ~ *büzak-lig*'e sadece bir kitapçıkta (U 338) rastlıyoruz ki bu bir yer adı gibi görünmüyor.²⁹

Öte yandan, Bezeklik Mağaralarında, duvar resimlerine eklenmiş eski Uygur anıt yazıları arasında *NYSWNK* veya *LYSWNK* yer adının kanıtlarına aşağıdaki gibi rastlıyoruz:³⁰

[4a] MİK III 8453 (Ayrıca Bezeklik Mağarası 18'den BT XIII, No. 59'a bakınız)

3ona bu *NYSWNK* aryadan *qışil-ta on küçlüg burxan bolıy-qa*. “Sadece bu *NYSWNK* vadisi, Buda olmak ve on güce sahip olmak için”

[4b] IB 6892 (Ayrıca Bezeklik Mağarası 21'den bir *đākinī*'nin duvar resmi, BT XIII, No. 60a; *Verluste*, 125'e bakınız)

1saşimsiz *kongül öridip* 2saçuq *kongül yoqadip* 3sar[v]ardıdi tigin *täg qadıylanip* 4səri[l]ip *olurzun-lar bu NYSWNK-T' tip* 5我達摩實囉弟子寫矣

“Kapalı zihnin uyanışı, heyecanlı zihnin bastırılışı için Prens Sarvārt-hasiddha gibi eğitimle, (onlar) bu *NYSWNK*'da sabırla kalacaklar (ve yeti-şecekler). Böylece, ben, bir öğrenci *Da-ma-shi-luo* (< Uygurca *Darmaşila* veya *Darmaşiri*)³¹ diyerek (bunu) yazdı.”

[4c] TU-532 (Hermitage Bölgesi, Bezeklik Mağarası 20 / 21'den; Zieme 2013, 185)

1taypodu *drm-a şiri quluğ-[lar](..)[...]* 2*NYSWNK gran-yadan orun-(t) a [...]* “Taypodu, D(a)rm-a-şiri, (diğer bir değışle, biz) *NYSWNK* [...]’daki manastırda Buddha’nın hizmetkârı [...]’yız.”

[4d]³² IB 6905 (Bezeklik Mağarası 15'ten)

1bir *ygrminç ay bir yangıqa* *LYSWNK-kä ärtintimiz бүкүн alti yangıqa* (..) “11. ayın birinci gününde, *LYSWNK*'a geldik. Bugün (diğer bir değışle) altıncı günde [...]”

4a ve 4c'den açık bir şekilde anlaşılıyor ki *NYSWNK* bir yer adı idi. Burası ya duvardaki yazıtların yazıldığı yerin ya da Bezeklik Mağarası'ndaki tapınağın adı idi. Bu konuya: *NYSWNK aryadan qışil* “*NYSWNK* ma-

29 U 338, fól. 16, 6 *büşäk-lig-tä qız-lar qırqın börtär-lärmü köngülin*. “*büşäk-lig*'de kızların ve bakirelerin kalpleri inciniyor mu?” Arat burada *büşäk-lig*'i “harem” olarak, Gabain ise “şan, ihtişam” olarak yorumladı. Bakınız: ETŞ, 251-253, 421; Gabain, 1964: 216-217.

30 Aşağıdaki mağara numaraları için Turfan Kültürel Miras Bürosu tarafından verilen mevcut verileri kabul ettim.

31 Çince metnin 5. satırının çok kötü bir el yazısı ile yazılmış olması bize şöyle bir çıkarım yapma imkânı veriyor: Yazar bir Çinli değıl bir Uygur'dur ve metin Uygurca olarak **män darmaşila tısti bitidim* şeklinde yeniden oluşturulabilir. Onun adı olan (達摩囉囉) *da-ma shi-luo* < Uygurca *Darmaşila* < Sanskritçe *Dharmaşila*, Le Coq tarafından *da-ma mi-luo* olarak okunmuştu. Le Coq, ismin Sanskritçe aslı *Chotscho*, 34'te *Dhar-ma-mit(?)*-*ra* olarak yeniden kurgulamıştı. Ben burada, (密) *mi*'ye karşı (實) *shi* konusunda başka bir okuma öneriyorum. 達摩實理 **da-ma shi-li* < Uygurca *Darmaşiri* (< Sanskritçe *Dharmaşiri*) için bir hata olma ihtimali hesaba katılmalıdır. Ayrıca 4a ile 4c yazıtlarını yazarlarla özdeşleştirilmelidir. Bakınız: Matsui, 2011: 146-148.

32 Bu duvar resmi eskiden Alman Turfan koleksiyonuna ait olsa da II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'ne getirildi. Bugün VD-813 raf numarası altında Petersburg'daki Hermitage'de korunmaktadır. Bakınız: *Verluste*, 127; PTB, 332.

nastır vadisi” (4a; aşağıdaki 4e’ye bakınız) ve *NYSWNK gran-yadan orun* “*NYSWNK*’in manastır alanı” (4c) gibi ifadeler çok iyi işaret etmektedir. Bu nedenle *Nişüing* formunu yeniden kurgulayabiliriz ve yer adının Çince etimolojisi için de (寧戎) *Ning-rong* (**nieng-ńziung*, GSR 837a + 1013d) ifadesini düşünebiliriz.³³ Ayrıca; Tang döneminde Bezeklik Mağara tapınaklarının Çince karşılığı olan (寧戎窟寺) *Ning-rong ku-si* “*Ning-rong* Mağara Tapınakları” ifadesi de bir kanıt oluşturmaktadır (Liu, 1986: 58; Kudara, 1992: 4). Çince (寧) **nieng*, Sino-Uygurca (SinU) *NY = ni* (*ne*) şeklinde yazılıyordu (Shōgaito, 1987: 30, 54, 130) (戎) **ńziung* ise Uygurca **ziung* şeklinde yazılıyor olabilir (Shōgaito, 1987: 36-37, 50; Shōgaito, 2003: 61-62, 94-95)³⁴. Ayrıca *NYZWNK = Nižüing* formu, 10. - 12. yüzyıllarda yazılmış olan Batı Uygur dönemine ait bazı metinlerle (yukarıdaki 4g ve 2b; aşağıdaki 5a07) de kanıtlanmaktadır. Ancak, yabancı kelimelerde bulunan /z/ harfi, 13. - 14. yüzyılların ilerleyen dönemlerinde Uygurca yerli /s/ harfi tarafından asimile edilmiştir (Yoshida, 1994: 320, 309; Yoshida, 2000: 6-7; Erdal, 2004: 83; Hashimoto, 2004: 32-33; Yoshida, 2009: 58-59).³⁵

4d’den anlaşıldığı kadarıyla *LYSWNK*, yazıtın yazılmış olduğu yeri ve aynı zamanda Bezeklik Mağarası’nı ifade eden bir yer adı olmalıdır. *LYSWNK*’ü burada rahat bir şekilde *Nişüing*’ün bir varyantı olarak *Lişüing* şeklinde transkribe edebiliriz. Eski Uygurcada, yabancı yer adlarının ilk *N-* harfinin *L-*’ye dönüştüğü bilinen bir fenomendir.³⁶

Bezeklik duvar resimleri üzerindeki yazıtların yanı sıra, *Nižüing* > *Ni-şüing* ~ *Lişüing* için Turfan’daki Uygurca elyazmalarından da kanıtlar bulabiliyoruz:

[4e] Ch/U 6245v (T III M 117)³⁷

ıqlimdu aqam-qa şulaydu aqam-qa ‘açim-kä başlap ‘äv-däki-älär-kä män buyan qulı nişüing qışil-tin tälim tälim buyan sayıdım. “₁₋₂Ağabeyim Q(a)limdu, ağabeyim Şulaydu’ya, ağabeyime, aileme.₂₋₃ Ben Buyan-Qulı,

33 BT XIII’de, 4a ve 4b’deki *NYSWNK*, çeşitli şekillerde ‘*YSWNK* – *NYST*’ olarak yanlış yorumlanmış olsa da Prof. Peter Zieme’nin aynı sonuca ulaştığı kaydedilebilir. Bunlar yazdıklarından bağımsız olarak *NYSWNK = nişüing* < Çince *Ning-rong* şeklinde revize edilebilir. Bakınız: Matsui, 2011: 142.

34 Bilinmelidir ki Çince (絨錦) *rong-jin* “kadife” kelimesi, Uygurcaya ödünçleme yolu ile *ZWYNKYM = žüingim* ~ *žünkim* (< **ziung-kim*) olarak geçmiştir. (絨) *rong* ile (戎) *rong* eşsesli sözcüklerdir. Bakınız: Moriyasu, 1991: 91 = Moriyasu, 2004b: 112-113.

35 Shōgaito yakınlarda Çince (日母) *ri-mu*’nun başlangıçta korunmuş şekli /z/ için her ne kadar Uygurca *Z, S, Ş* önerisinde bulunmuş olsa da /s/ için /z/’nin başkalaşmış şekli (asimilasyonu) olduğunu belirtmektedir. Bakınız: Shōgaito, 1987: 37; Shōgaito, 2003: 61-62; Shōgaito, 2011: 8.

36 Örneğin: Sogdca **Nop-çik* > Çince (納職) **nâp-tšjâk* > Uygurca *Napçik* > **Lapçiq* ~ **Lapçuq* > Çince (臘竺) *La-zhu* ~ Uygurca *Lapçuq* (> Çince 拉布楚喀 *La-bu-chu-ke*); Sogdca **Nop* > Tibetçe *Nob* ~ Uygurca *Lop* > Lat. *Lop* ~ Çince (羅卜 / 羅不) *Luo-bu*. Bakınız: Moriyasu, 1990: 79-80; Matsui, 2008b: 20. (羅護) *Luo-hu* (GSR 6a + 784k, **lâ-yuo*) > ? > (納庫) *Na-ku* ~ (納呼) *Na-hu* için bakınız: Abe, 1955: 550-551, Hamilton, 1958: 140 ve Pelliot, 2002: 4-5.

37 Yayının tümü Matsui, 2011 metin g’de sunulmuştur.

Nişüing Vadisi'nden pek çok erdemlinin (Budistin) (selamını) gönderiyorum.”

[4f] *U 9053 (Matsui, 2011)³⁸

¹ça-yan yil altinç ay bir yangiqa ²{(.)WY(.)WP} 3lišüing-tä turup 4namobudy-a nmo țarmy-a. “Beyaz (başka bir değişle (庚) geng)?-[X] yılının altıncı ayının 1. gününde. Lişüing’de kal; Namo buddhāya, namo dharmāya.”

[4g] K 7717 (Çin Ulusal Müzesi, Pekin, ayrıca yukarıdaki 2b’ye bakınız)

¹bayiq-tin nižüngdäki örü tam ya(qasi)(.)/] “Bayiq’tan, Nižüg’de bulunan Örü-Tam’ın kirası”

[4h] U 5288 (T M 77, D 51)³⁹

¹lišüing vaxar-liy b(o)[rluq] “Lişüing-Manastırı’nın üzüm [bağı]”

Hiç kuşku yok ki 4e’deki “Nişüing Vadisi (nişüing qısıl)” nişüing ar-yadan qısıl “Nişüing manastır vadisi” ibaresine veya Bezeklik Mağaralarına karşılık gelmektedir. Ayrıca burası Sänggim Nehri’nin kayalıklarına oyulmuştu. Bu metin, Budizm ile ilgili Çince bir parşömen parçasının arka yüzüne yazılmıştır ve pek çok Uygurca karalama 4. satırı takip etmektedir. İlginçtir ki orijinal metinde karalanmış hiçbir satır bulunmamaktadır. Dolayısıyla Uygurca tarafı, metnin yazıldığı yerde (başka bir değişle Nişüing Vadisi veya Bezeklik’te) kalması için oluşturulmuş bir alıştırma veyahut da taslak olmalıdır.

Dikkat çeken nokta, el yazması 4e’nin “T III M 117” yer numarasına sahip olmasıdır. Ayrıca bu el yazması üçüncü Alman Turfan seferi (“T III”) tarafından “M (urtuq)”ta elde edilmişti. Alman kâşifler, hem Bezeklik Mağaralarını (Stein’in “Bezeklik Tapınağı Kalıntıları”) hem de Bezeklik’in 4 km kadar kuzeyinde bulunan Ujan-Bulak kalıntıları (Stein’in “Murtuk Kalıntıları”na karşılık gelen Çince 烏江不拉克 *Wu-jiang bu-la-ke*) içeren alan için “M(urtuq)” yer numarasını kullanmıştır (Nishimura / Kitamoto, 2010: 224-240).

4f’deki metin görünüşe göre, *Lişüing*’de yaşayan Budist bir Uygur tarafından yazılan anmayı ihtiva etmektedir.⁴⁰ Duvar yazıları olan yukarıdaki 4a ve 4d’de görüldüğü gibi, Uygurlar arasında, hac anılarını anlatmak, çileci Budist uygulamalardan söz etmek veya Budist mağara tapınaklarında-

38 1. Metin; ayrıca bakınız: VOHD 13,22 #575.

39 Matsui 1998b, Metin 4, *Lisung*’un *Lişüing*’e uyarlanmasıyla.

40 Bu metin, resmî bir belge için yazılmış bir taslak gibi görünmemektedir. Ayrıca bakınız: Sertkaya 2006b, 198. Uygurca *Ça-yan* < Moğolca *Çayan* “beyaz”ın Çince karşılığı (庚) *geng* (on elementin yedincisi) olmalıdır. Bakınız: Matsui, 2011: 169.

ki duvar resimlerine eklemek suretiyle yazı bırakmak oldukça popülerdi. Nitekim 4f, yer numarası olmadan Bezeklik'te bulunmuş olabilir.

4g'deki metin Batı Uygur dönemine aittir (yukarıdaki 2b'ye bakınız) ve eski Nižüng formunu göstermektedir.⁴¹ Ayrıca Çince (寧戎) *nieng-ńžjung telaffuzunu yansıtmaktadır. Ancak burada Nižüng hemen Bezeklik Mağaraları ile özdeşleştirilemez çünkü (寧戎) Ning-rong aynı zamanda bir idarî bölgenin adıdır (Goachang Krallığı döneminde縣xian “idari bölge”; daha sonra Tang hanedanı döneminde ise鄉xiang “köy” şeklinde). Genel olarak kabul edildiği gibi, Ning-rong bölgesinin yerel yönetimi, Goachang Krallığı ve Tang hanedanı döneminde bugünkü Sänggim-Aghiz bölgesine yerleştirilmiş olmalıdır (Arakawa, 1986: 68; Rong 1987: 40). 4g = K 7717 ve 2b'deki Qongdsir (= Khandu) örneklerinde olduğu gibi Nižüng'de kiralanmış arazi olarak anılmaktadır. Mevcut coğrafi durumdan yola çıkarak söylenebilir ki Bezeklik çevresinde, tarıma uygun kiralanacak çokça arazi bulunmamaktaydı.

Ayrıca 4h'de geçen Lişüing vaxar “Lişüing (= Nişüing) Manastırı”nın nerede olduğuna karar vermek kolay değildir. Elbetteki Tang zamanında yapılan (寧戎窟寺) Ning-rong ku-si “Ning-rong Mağara Tapınağı”nda olduğu gibi genel olarak Bezeklik Mağara Tapınakları üzerinde de durulabilir. Fakat Sänggim-Aghiz yani Ning-rong bölgesindeki Budist tapınaklarından biri (veya genel adı) olabilir. Ayrıca bu bölgede on iki tapınak kalıntısı bulunmaktadır.⁴² Ayrıca, bir Çince belgeden (81 SAT: 2) Tang zamanında Toyoq mağarasında bulunan (寧[戎]寺) Ning-[rong]-si “Ning-rong Tapınağı”nı öğreniyoruz (Liu, 1997: 123, 363-365, 471; Nie, 2006: 214-215)⁴³. Nerede olduğu hâlâ belirsizliğini koruyor olsa da bizim Lişüing ile özdeşleştirilebilir.

Kısacası, Nižüng ~ Nişüing ~ Lişüing için Bezeklik Mağaralarında daha fazla kanıt bulunana değin eldeki en iyi olasılık Sänggim-Aghiz yönündedir.

5. Nampï ~ Lampï

Uygurca bir evlat edinme belgesinde (IOM RAS; SUK Ad01'deki SI O/70) tespit edilmiş şaşırtıcı bir yer adı dikkat çekmektedir. Bu yer adı için H. Umemura v13 *Ambï baliq* “Ambï şehri” teklifinde bulunmuştur ve Ming dönemine ait kaynaklarda (俺鼻城兒) *An-bi cheng-er* “An-bi şehri” şek-

41 Moriyasu, 1991: 85'te sadece YZWNK olarak çevirdi ve daha sonra Moriyasu 2004b, 106'da NYZWNK olarak değiştirdi. Ancak Ning-rong ile tanımlamadı.

42 Ayrıca bakınız: Chotscho, Tafin. 72, 73; Le Coq, 1926: 69-70 & Taf. 16.

43 西州乘牛帖 *Xizhou cheng niu tie* olarak 李蕭 Li Xiao /侯世新 Hou Shixin /張永兵 Zhang Yongbing (eds.), *Tulufan wenwu jingcui*, Shanghai, 2006, 148'de renkli fotoğraflarla yayımlandı.

linde bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁴ Onun teklifi SUK tarafından kabul gördü. Ummura'nın teklifi fonolojik açıdan son derece tatminkârdır. Ancak yine de söylenmelidir ki Uygurca Ambî ya da Çince An-bi'ye benzer, şimdiye kadar yayımlanan Çince Turfan metinlerinin hiçbirinde, Gaochang Krallığı ve Tang Hanedanı dönemine ait herhangi bir yer adına rastlanmamıştır.

Uygur alfabesinde *elif/(a)* ile *N'*yi ayırt etmek oldukça güçtür. Benim önerim şu şekildedir: “*MPY = Ambî* ile *N'MPY = Nampî*, Gochang Krallığı ve Tang hanedanı dönemindeki yer adı (南平) *Nan-ping* (**nám-b'iwǝng*, GSR 650a + 825a) ile özdeşleştirilebilir. SinU'da; (平) *ping* için *PY = pi ~ pe* örneğinde olduğu gibi Çince (南) *nan* için *N'M = nam* özdeşliğini buluyoruz.⁴⁵ Yukarıdaki 3d_{r36}'daki *Nampî-liγ = N'MPY-LYX* örneğinde olduğu gibi, ilk hece olan *nam-*, ikinci hece *-pi ~ -pe'*yi, *-pî'*ye dönüştürmüş (asimilasyon) olmalıdır. Bu ayrıca, aşağıda olduğu gibi *Nampî-liγ* ve *Nampî-qa* “*Nampî*”nin daha ileri kanıtlarını göstermektedir.

[5a] Ot. Ry. 1696 (Ryukoku Üniversitesi, Kyoto)⁴⁶

01 *nampî-lγ* taydu açarı • kimqoçu toyin • ala

02 küz açarı • qotao açarı • qontsi toyin • T(.) []MYŞ

03 sangun • bitkâçi tiräk • buyruq il igälä []

04 başlayçı []KYNK • biz munta biş (t)oyin kişi

05 başlap il bodun baliq qapıyda suv sayı

06 sözläşür ärtmz yna bodun-nung (...) [mi]ş

07 *quanpu-uy* nižüng buyruq alıp tngri YW(....)

“*Nampîli* Taydu-açarı, Kimqoçu-*toyin*, Ala-Küz-açarı, Qotao (Çince *Guang-dao?*) -açarı, Qontsi-*toyin*, T(.)[...]myş-sangun, kâtip Tiräk, komutan Il-igälä[...], lider [.....]. Biz beş Budist rahibi başta olmak üzere şehrin kapısında su hakkında görüştük (müzakere ettik). *Nižüng* komutanı şimdi, halkın yaptığı kutsal [...] *quanpu*'yu aldı.”

Dikkat çeken birkaç noktadan yola çıkarak bu metnin, Batı Uygur dönemine (yaklaşık 10. - 12. yüzyıl) ait olduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda, Yarı-Kare denilen bir el yazısı ile yazıldığını da söylemek mümkündür. ⁰⁷*quanpu*, “Para birimi olarak kullanılan pamuklu kumaş” anlamına gelmektedir. ^{03,07}*buyruq*, ⁰⁵*baliq*, ⁰¹-*l(i)γ* ve ⁰⁷-*uy* örneklerinde de görüldüğü

44 Umemira, 1977: 13'te eskiden *ordu ~ amti ~ yangi* olarak okunmuştu, bunların hepsi mektupların ön yüzü için uygun değildi.

45 Çince (南) *nan* için başka bir SinU karşılığı olarak *T'M = tam ~ dam* için bakınız: Shōgaito, 1987: 138, 130. Ayrıca bakınız: Shōgaito, 2003: 131.

46 Değişikliklerle birlikte: Haneda / Yamada, 1961: 204 & pl. 19.

üzere, *-q* (uzun kuyruklu) ile *-γ* (kısa kuyruklu) arasındaki yazım farkı hâlâ korunmaktadır.⁴⁷

Şunu da belirtmeliyiz ki bu metindeki *01Nampi-l(i)γ = N'MPY-LX*'in ilk *N-'si*⁴⁸ ile *01,02açarı = "Ç'RY* ve *07alip = "LYP* örneklerindeki ilk *elif* karıştırılacak kadar hafif yuvarlak olarak yazılmıştır. Ayrıca *Nampi*; önceki dönemlerde dahi arka ses *-l(i)γ = -LX* ile bitişik durumdadır.

[5b] SI Uig 14 (IOM RAS; Ayrıca değişiklikleri içeren: USp 53.2'ye bakınız)

01 qoyn yıl säkizinç ay yiti yngïqa

02 toqsïn-taqï yiti ïlayï bay[i?]

03 kápáz alıyalı baryuçı yägänçük-

04 -kä turmiş-qa nampï-

05 -qa baryu iki at-ta

06 baçaq-a tarqan yuz-intä

07 bolmiş taz bir at ulay

08 birip üç baqïr kümüş

09 qupçïr-qa tutzun

“Koyun yılının sekizinci ayının yedinci gününde, Yägänçük ve Turmiş için Nampï'ye (Nampï şehrine) gidecek iki yedek atı, Toqsïn'daki *Yiti-ïlayi-bay[i?]* pamuklu kumaşı almaya kim gidecek? Baçaqa-Tarqan'ın ait olduğu Bolmiş-Taz'ı teslim edecek (başka bir deyişle kiralamak için). Bir yedek atı (iki gün için) da dahil ederek qupçïr vergisi için 3 baqïr ve gümüş”.

5b'deki bu metni, idari emirler çerçevesinde, bir yedek atın iki günlüküne (*at ulay*) *qupçïr* vergisi;⁴⁹ olarak 3 *baqïr* (yaklaşık 12 gram) ve gümüş (*kümüş*) karşılığında kiralanmasını anlatmaktadır. *09qupçïr* meşhur kelle vergisidir ve metnimizi Moğol dönemine tarihlenmemizi sağlamaktadır (Clark, 1975a: 151-152).⁵⁰

Metnin içeriği gösteriyor ki iki subayın son varış noktası (Yägänçük ve Turmiş isimli) veya teslim edilen yedek atların kullanıldığı *02Toqsïn =* günümüzdeki Toqsun ve *04Nampï* orta büyüklükteki birer şehir idi. Söz konusu takas bu şehirlerde gerçekleşti. 5b metni, V. I. Rorobovskij ve D. A.

47 Ayrıca bakınız: Moriyasu, 2004a: 228.

48 Haneda ve Yamada tarafından *imki(?)-lär* olarak okundu fakat rahat bir şekilde şöyle değiştirilebilir: *N'-01,02açarı = "Ç'RY*deki çift elife oldukça benzer. *-P-03sangun* ile *07ingri*'deki diğer *-K-*lardan ayırt edilebilir. *-L(Y)X = -l(i)γ* ise *-L-*nin çengelinin yanlışlıkla aşağı doğru kaydırılması sonucu *-LX* olarak yazılır ve sondaki *-X; 07sözläşür*'deki *-R'*den farklıdır.

49 Ayrıca bakınız: Matsui, 1998a: 35-38. Moğollar döneminde kullanılan vergi sistemi *qupçïr* için bakınız: Matsui, 2005: 74-76.

50 Hâlihazırda bu metindeki 1259 *qoyn yıl* “koyun yılı” hakkında bir çalışma hazırlıyorum.

Klemenc'in başkanlık ettiği Rus keşif ekibi tarafından 1898 yılında Kara-Hoça'da bulundu. Sonuç olarak *Nampi*, Koço (= Kara-Khoja) ile Toqsın (= Toqsun) arasında bir yerde olmalıdır.

Nan-ping şehri, Goachang Krallığı ve Tang Hanedanı döneminde, Turfan'ın yaklaşık 15 km güneyinde, Kara-Hoça'nın yaklaşık 26 km batısında, Toqsun'un ise yaklaşık 48 km doğusunda yer alan Lampu şehrinin (*Le-mu-pi* ~ (拉木拍) *La-mu-po* ~ (讓布工尚) *Rang-bu gong-shang*) harabeleri üzerinde kurulmuştu. *Nan-ping* ve *Lampu* kelimelerindeki ilk seslerin farklı oluşu, *N-* / *L-* değişmesi ile açıklanmıştır.⁵¹ Bu durum: *Ni-şüng* > *Lişüng* ve *Napçik* > *Lapçuq* örneklerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Önemli olan nokta Uygurca *Lampı*'nın; *Nampi*'nin bir varyantı olarak tasdik edilmesidir.

[5c] Helsinki Üniversitesi Kütüphanesi, No. 17⁵²

- 01 [yangī](q)-a [bizkā q]uđluγ
 02 [äşgäkçi sīsir aqa] ini-lär-k[ä y](u)nglaq-liq
 03 [kǎrgäk bolup q](y)-a-tün il-tä yorir yitmiş
 04 [b](i)z üçä[gü] (t)äng tüz ülüş-lüg
 05 []ng [] yingaq tüz qavlal[iq]
 06 [sat]tümz (bu) ‘äv-ning sadıyī yi[tmiş]
 07 [-n]i [bu bitig qī]lmış kün üzä biz äşgäkçi qu[đluγ]
 08 sīsir üçägü bir ägsük-siz (t)ükäl s[ana]p [altimiz män]
 09 qy-a yim-ä tükäl sanap birdim bu ‘ä(v)[-ning siçi-sī]
 10 öngdün y bu oq ‘äv-ning qavla(l)iq [adırar]
 11 lampı-lıy älgüz-ning qavla[lıq adırar]
 12 qay-a-nıng oq [‘ä]v (ad)[ırar]
 13 äv adırar bu t[ört siçi-lıy äv üzä ming yil tümän]
 14 kün-kä täginçä [qy-a ärklig bolzun]
 15 (..)[]
 [Kayıp]

51 Huang, 1954: 11 ve harabenin planının eklendiği s. 16-17; Cen, 1945 = Cen, 1962: 723-724; Shimazaki, 1959 = Shimazaki, 1977: 133-134; Wang Su, 2000: 62-64. Pelliot, 2002: 92'deki bilgilere katılmıyoruz. Pelliot, Turfan ile *Nan-ping* ve (無半) *Wu-ban*'ı özdeş olarak düşünüyordu. *Wu-pan* için bakınız: Cen, 1945 = Cen, 1962: 724; Shimazaki, 1959 = Shimazaki, 1977: 133; Wang Su, 2000: 79-81.

52 Halen 1991: 164'deki baskı, kısmen Moriyasu tarafından 1998, 19, n. 2'de düzeltildi. Orijinal dokümanı araştırmak için henüz fırsatım olmamasına rağmen burada daha farklı bir düzeltme sunuyor ve boşlukları şöyle dolduruyorum:

01[q]uđluγ < adlıy: 06[b](i)z üçä[gü] (t)äng < []/z veya a[]nıng; 06yi[tmiş] < yī[], 07[qī]lmış < []lmış; 07qu[đluγ] < qu[]; 10qavla(l)iq < yayın[]; 12qay-a-nıng oq < sanga äng uz. 10-13. satırlardaki kuzey, güney, batı ve kuzey sınırlarının dizisinin restorasyonu için ayrıca bakınız: Matsui, 2006a: 44.

“[... Yılının, ...ncı ayının,] ıncı/gününde, [bizim için] Quğluğ, Äşgäkçi ve Sısır kardeşler, [...] harcamamız için gerekli olan, [...] -Qya’dan, ülkede geçerli 70 [...] için, üçümüz eşit olarak sahip olduğumuzda, [...] istikametindeki, sebze bahçesini, [.....biz aldık ve] [evi sat]tık. Bu evin ücreti için [ücretine gelince] 70 [...], [bu kontratı yap[tığımız] gün, biz, üçümüz Äşgäkçi, Quğluğ ve Sısır, herhangi bir eksiklik olmaksızın, her şey hesaba katılmış ve (o) kabul edilmiştir. [ben, ...]-Qya, ayrıca tamamen kabul ettim ve (onu) ödedim. Bu evin dört taraftan sınırı [aşağıda olduğu gibidir]: Doğu sınırı, bu evin kendi sebze bahçesine [kadar]. [Güney sınırı, Älgüz’ün Lampi’daki sebze bahçesine kadar]. [Batı sınırı, [...] -Qaya’nın evine kadar. [Kuzey sınırı], ev[in....]’na kadar. D[ört sınırı] [bulunan] ev [bin yıl] boyunca [ve on bin güne kadar] [...] -Qaya’nın mülkü olacaktır, [.....]”

[5d] U 5288 (Yukarıdaki 4h’ye bakınız)⁵³

¹⁵*lampi töläk tämür* [...] ¹⁶*ö(n)gdün älik bilä bir saba* ¹⁷*araqi bilä birşün*

“Lampi Tökäk-Tämür [...] ve batıdaki Älik, ikisi birlikte toplamda 1 saba içki sunacaklar.”

[5e] U 5510⁵⁴

¹⁴*[l]ampı angguy* ¹⁵*[üç tämbin] ara[qı] saba-si* ¹⁶*bilä* [...] ¹⁷*üç tämbin araqi* ¹⁸*[saba-si bilä] lampi ögrünç* ¹⁹*[üç tämbin] araqi saba-* ²⁰*[si bilä bir-zü](n)*

“Yük sandığı ile birlikte 3 *tämbin* brendiyi Lampi Angguy (teslim edecek). [...] 3 *tämbin* brendiyi [yük sandığı ile birlikte] (teslim edecek). Lampi Ögrünç 3 *tämbin* brendiyi [yük sandığı ile birlikte] [teslim edecek].”

5c’deki ¹¹Lampi-lıy ispatı açıkça gösteriyor ki *Lampi* bir yer adı idi. Bu yüzden, *Lampi* (~ *Lambi*) için 5d ve 5e de kişi adı olarak düşündüğüm önceki yorumumu düzeltmek istiyorum: Son ek -lıy olmadan dahi Töläk-Tämür, Angguy ve Ögrünç kelimeleri birer kişi adı olarak kabul edilmelidir. Uygurca *Nampi* > *Lampi* konusundaki bu kanıtlar, özdeşliği doğrulamak için, Çince (南平) *Nan-ping* ile günümüz *Lampu* arasındaki kronolojik boşluğu doldurabilir.⁵⁵

53 4. Metin değişikliklerle birlikte Matsui, 1998b’dedir.

54 15. metin değişikliklerle birlikte Matsui, 1998b’dedir.

55 Rong, 2007: 35-36’da: (柳婆) *Li-u-po* (AC **liög-b’wä* ~ MC **liəu-b’uä*, GSR 11141 + 25q) için, modern Lampu’ya karşılık gelen herhangi bir Çince olmayan yer adının benzer bir yazımı olarak düşünülmüştü ve Gochang Krallığı döneminde (南平) *Nan-ping* olarak yeniden adlandırılmıştı. Fakat Turfan’daki yerel dilde eski biçimi kullanılmaya devam etmişti. Burada mümkün olmayan nokta, Çince olmayan yer adının, modern Lampu’nun menşei olması gerektiğidir. Fonetik benzerlikten yola çıkarak güvenle diyebiliriz ki günümüzdeki Lampu eski Uygurca *Lampi* (<*Nampi* < Çince *Nan-ping*’den türemiştir.

6. Yimşi (~ Yemşi)

Çince Turfan belgelerinde, (鹽城) *Yan-cheng* olarak gördüğümüz yer adının günümüzdeki (雅木什) *Ya-mu-shi* ~ (也木什) *Ye-mu-shi* olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu şehir, Yargol'un birkaç km güneyinde veya modern Turfan'ın yaklaşık olarak 11 km güneybatısında bulunmaktadır (Cen, 1945 = Cen, 1962: 720; Shimazaki, 1959 = Shimazaki, 1977: 134; Wang, Su, 2000: 78-79). Bu tespit her ne kadar *Yan-cheng* (**ĵäm-źiäng*, GSR 609n + 818e) ile Yemşi arasında fonetik olarak da bir benzerlik gösteriyor olsa da şimdi burada *Yan-cheng* için, Uygurca *YYM-ŞY* = *yimşi* ~ *yemşi*'nin güvenilir bir rekonstrüksiyonu adına SinU'nun araştırmalarına danışabiliriz.⁵⁶

Doğrusu eski Uygur metinlerinden, *YYMSY* = *Yimşi*'nin bir yer adı olduğuna dair kanıtlara sahibiz. ²¹*taruŋa* (< Moğolca *daruŋa*) referansı bize bu metni Moğol Dönemine tarihlememize izin vermektedir.

[6a] Ch/U 8175 (T II 742; Ayrıca VOHD 13,21 #202'ye bakınız)

²³*tört ot[uz-qa ...]* ²⁴*ilçi-kä yimşi-kä barŋu üç [at-ta]* ²⁵*qodŋ-a bir sävig bir iş (täm)[ür bir]* ²⁶*at altı otuz-qa sombuŋ ilçi-(k)[ä]* ²⁷*yimşi-kä barŋu üç at-ta T[. . .]* ²⁸*bir altmış bir sävinç toyin [bir at]*

“24. günde, [X] büyükelçinin Yimşi'ye iletilmek üzere gönderdiği üç atın, biri Qodŋa'ya, biri Sävig'e diğeri ise İş-Tämür'e teslim edildi. 26. günde, büyükelçi Sombuŋ'un Yimşi'ye iletilmek üzere gönderdiği üç atın, biri T[...]'ye biri Altmış'a diğeri ise Sävinç-toyin'a teslim edildi.”

Görünüşe göre bu metin, teslim edilen yedek posta atlarının hesabının tutulduğu bir defterin parçasıdır. Anlaşıldığı üzere atlar yerel Uygur halkından yetkililere gönderilmekteydi. Bu metin, yedek posta atlarının varış noktası olarak ^{2,4,8-9,16}Koço'ya da değinmektedir.

Sonuç

Bu yazımda yapmış olduğum analizler neticesinde ortaya çıkan sonuçları ifade etmek için aşağıda vereceğim tablo, saptamaları toplu şekilde gösterecektir.

İlk olarak belirtmek isterim ki yer adlarının Çince yazılışları ile Uygurca yazılışları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Biz bu noktada SinU'dakine benzer bir sistem izleyebiliriz. Bilinen yer adları olan *Koço* (<高昌 *Gao-chang*) ve *Tiyoq* (<丁谷 *Ding-yu*)'ta olduğu gibi (寧戎) *Ning-rong* > Uygurca *Nižüŋ* > *Nižüŋ* ~ *Ližüŋ*, (南平) *Nan-ping* > *Nampı* ~ *Lampı* ve (鹽城) *Yan-cheng* > *Yimşi* (~ *Yemşi*) örneklerinde de bu durum görüle-

56 (間) *yan* (**ĵäm*, GSR 672m) ile (鹽) *yan*, *YYM* = *yim* (*yem*) ve (成) *cheng* (**źiäng*, GSR 818a) ile (城) *cheng*, *ŞY* = *şi* (*se*) birer eşsesli sözcüktür. Uygurca **KY-ŞY* = **ki-şi* için Çince *jing-cheng* varsayımı için bakınız: Shōgaito, 2003: 131, 135; ayrıca bakınız: Shōgaito, 1987: 19, n. 5.

bilir. Diğer taraftan, Çince telaffuzunu koruyan SinU'dan daha eski örnekler de görülebilmektedir: (柳中) *Liu-zhong* (AC **liôg-tîông*) > Uygurca *Lükçüng*, (横截) *Huang-jie* > *Qongdsir* ve (蒲昌) *Pu-chang* > Uygurca *Puçang*.⁵⁷ Eski sistemde nazal *-ng*'nin düşmesi karakteristik bir durumdur, ikinci sistemde ise nazal *-ng* korunmaktadır.

Genel olarak kabul edildiği gibi SinU, Uygurların 10. yüzyılın sonlarında Çin Budizmini kabul ettikleri dönemde, Çin'in (河西) Hexi lehçesinin güçlü dilsel etkisi altında oluşmuştur. T. Takata, SinU'nun menşei Çinçenin Turfan lehçesi olarak düşünmektedir. Buna karşılık Y. Yoshida ise söz konusu köken meselesinde, 10. yüzyılda Budist Batı Uygur Krallığı ile Dunhuang arasındaki yakın etkileşimi göz ardı etmeyerek Dunhuang lehçesini düşünmüştür (Takata, 1985: 137; Takata, 1990: 337-338; Takata, 2004: 339; Yoshida, 1994: esp. 311-310; Yoshida, 2004: 15-18).

Her halükârda, eski Uygur yer adlarının transkripsiyonunda görülen SinU'ya paralel eski sistem, Batı Uygurlarının yönetimi altındaki Turfan Havzası'nda görülen dilsel duruma ışık tutabilir. Uygurlar yönetsel bir zorunluluk yüzünden, kendi egemenliklerinin başlangıcında, Çince yer adlarını kullanmış olmalıdırlar. Bu tür Uygur yer adlarının -özellikle K 7717 (= 2b & 4g)'deki *Nižüng* ve *Koço* örneklerinde görülen- çoğunlukla SinU'ya paralellik göstermesi, ya Çinçenin Turfan lehçesinin SinU'ya paralel nitelikler kazanmış olmasıyla veyahut da Hexi lehçesinin Batı Uygur egemenliğinin erken dönemindeki etkisi ile açıklanabilir.

Eski Uygurca	Çince	Orta Çince	Günümüz	Hotanca**
1. <i>Puçang</i>	蒲昌 Pu-chang	* <i>b'uo-tšiang</i>	Piçan 闢展	<i>Phūçanä</i>
1. Çiqtin	赤亭 Chi-ting	* <i>tš'jak-d'iang</i>	Çiqtim 七克台	
2. <i>Soim</i> (~ <i>Suim</i>) [Moğolca]	威神 Wei-shen (?)	* <i>jwei-siēn</i>		<i>İsumä</i> ~ <i>Yūsumä</i> (?)
2. <i>Qongdsir</i> ~ <i>Qongsir</i>	横截 Huang-jie	* <i>ɣwɔŋg-dz'iet</i>	Khandu 漢都	<i>Hve tsverä</i>
2. <i>Limçin</i>	臨川 Lin-chuan	* <i>liəm-tš'iwän</i>	Lämjin 連木沁	

57 SinU'da (横) *huang* *XW* = *go* olarak, (昌) *chang* ise *ÇW* = *Ço* olarak yazılır. Bakınız: Shōgaito, 2003: 92-93, 135; Shōgaito, 1987: 51, 128.

3. <i>Singig</i> > <i>Singigig</i>	新興 Xin-xing	* <i>sǐǎn-χǐǎng</i>	Sānggim 勝金	
4. <i>Nizüŋ</i> > <i>Nişüŋ</i> > <i>Lişüŋ</i> *	寧戎 Ning-rong	* <i>nieng-nǐzǐung</i>	Bezклик veSānggim- Aghiz (?)	
5. <i>Nampǐ</i> > <i>Lampǐ</i> *	南平 Nan-ping	* <i>nám-b'ǐwǒng</i>	Lampu 勒木丕	
6. <i>Yimşi</i> *	鹽城 Yan-cheng	* <i>ǐám-zǐǎng</i>	Yemşi 也木什	
<i>Napçik</i>	納職 Na-zhi	* <i>náp-tǐǰək</i>	Lapçuq 拉布 楚喀	<i>Dapācǐ</i>
<i>Tiyōq</i> *	丁谷 Ding-yu	* <i>tieng-ǐwōk</i>	Toyoq 吐峪	<i>Tiyākā</i>
<i>Lükçüŋ</i>	柳中 Liu-zhong	* <i>lǐōg-tǐōng</i> (AC)	Lukçun 魯 克沁	<i>Dūkācū</i>
<i>Koço</i> *	高昌 Gao-chang	* <i>kāu-tǐǰang</i>	Qara-Khoja	<i>Secū</i>
<i>Toqsǐn</i>	篤新 Du-xin	* <i>tuok-tǐǰǎn</i>	Toqsun 托克 遜	

*Transkripsiyonu SinU ile aynı olanlar

**Bakınız: Hamilton 1958

Turfan Bölgesindeki Eski Uygur Yer Adları

Öte yandan ikinci sistemde, SinU'ya giren ödünç kelimelerin tarihsel gelişimini takip edemiyoruz. Bununla birlikte *Lükçüŋ*, *Puçang* ve *Qongjir* örneklerinde olduğu gibi bazı kelimelerde eski Çince formların korunduğunu görüyoruz. Bu kelimeler eğer doğrudan Çince'den ödünç alın-

miş ise, şu an için, bu şehirlerin veya köylerin jeopolitik önemi, Uygurlar arasında SinU'dan çok daha erken dönemde bilinmekteydi. Bu şehir veya köylerin konumu kesinleşmişti: Belki de söz konusu kelimeler, Uygurların 9. yüzyılın ortalarındaki batıya göçünden önce Moğolistan'dan gelmişti. Lukçun veya (柳中) *Liu-zhong* > Uygurca *Lükçüng*, Turfan Havzası'ndaki en büyük şehirlerden biri idi. (蒲昌) *Pu-chang* (> Uygurca *Puçang*) ise Tang Hanedanı döneminde, göçebe halkları yönetmek için Tanrı Dağları'nın kuzey yamacında kurulmuş bir askerî bölgenin adıydı.⁵⁸ (横截) *Huang-jie* > *Qongdsir* özdeşliği ise tam olarak ispatlanabilir durumda değildir.

Aynı zamanda, Toharca ve Soğdca gibi komşu dillerin, Çince'den bazı yer adlarını ödünçleyerek daha sonraki süreçte Uygurcaya transfer edebilecekleri olasılığını da göz ardı etmemeliyiz. Söz konusu diller, Hexi lehçesi veya SinU'ya benzer şekilde, ödünç aldıkları kelimeleri kendi sistemlerine göre şekillendirmişlerdi. Başka bir ihtimalle de Uygurların SinU'yu kabul etmelerinden sonra eski Çince telaffuzlarını korumuşlardı.

Ödünç alma sürecindeki soru işaretleri dışında, burada araştırılan eski Uygur yer adları, önceki bilim adamları tarafından şimdiye kadar sunulan eski Çince yer adları ile modern Uygurcaları arasındaki özdeşlikleri güçlendirmektedir. Artık bu makalede tasdik edildi ki pek çok Çince yer adı eski Uygurcaya uyarlanmış ve daha sonraki süreçte de günümüzde kullanılır hâle gelmiştir. Başka bir ifadeyle, Turfan Havzası sakinleri, bu şehirleri veya köyleri, Gochang Krallığı (4. - 7. yüzyıl) ve Tang Hanedanı (7. - 9. yüzyıl) zamanlarından, Batı Uygur (9. - 12. yüzyıl) ve Moğol hâkimiyeti (13. - 14. yüzyıl) dönemlerine, oradan da modern çağlara değin yaşanmış mekânlar olarak kullanmışlardır. Kurak iklim özellikleri sebebiyle, Turfan Havzası'nda yaşayan yerel halk, daha yaşanabilir bölgelere çekilmişlerdir. Böylece şehirler veya köyler bu sınırlı yaşanabilir alanlarda kurulmuştur.

Kısaltmalar ve Kaynakça

Abe, T. 安部健夫 (1955). 西ウイグル國史の研究 *Historical Study of the West Uighur Kingdom*. Kyoto.

Arakawa, M. 荒川正晴 (1986). “麴氏高昌國の郡縣制の性格をめぐって [On the Character of the *Chun-hsien* System in the Kingdom of Kao-ch'ang under the Rule of the Ch'u Family]”. 史學雜誌 *Shigaku zasshi* 95-3, 37-74.

Arakawa, M. 荒川正晴 (1997). “唐代トゥルフアン高昌城周邊の水利開發と非漢人住民 [Development of Irrigation and Non-Chinese Population around the city of Gaochang in Turfan Basin under Tang Rule]”. T. Moriyasu (ed.), 近世・近代中國

58 Hududü'l-âlem (982'de derlenmiştir) (.)H(.)K-art'ı, Uygurların topraklarında (*Toghuzghuz*) bulunan bir yer olarak nitelendirir, bakınız: Minorsky 1970, 95. Eğer Hamilton'un 1958, 139'daki *Pu-chang* ile özdeşleştirilmek üzere *PÇNK = *Pičang* okuması doğru ise bu, *Pu-chang* isminin Müslümanlarca Türk kökenli göçebeler üzerinden bilindiğini gösterebilir.

- および周辺地域における諸民族の移動と地域開発 *Migration of Peoples and Community Development in Pre-modern and Modern China and in Surrounding Areas*, Osaka: 1-48.
- Bailey, H. W. (1982). *The Culture of the Sakas in Ancient Iranian Khotan*. New York.
- BT VIII = (1977). Kara, G. / Zieme, P. *Die uigurische Übersetzungen des Guruyogas "Tiefer Weg" von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjuśrīnāmaṅgīti (Berliner Turfantexte VIII)*. Berlin.
- BT XIII = (1985). Zieme, P. *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren (Berliner Turfantexte XIII)*. Berlin.
- BTXVI=(1993). Cerensodnom, D./Taube, M. *Die Mongolica der Berliner Turfansammlung (Berliner Turfantexte XVI)*. Berlin.
- Cen, Z. 岑仲勉 (1945). 吐魯番一帶漢回地名對證 “[Identification of the Chinese and Uigur Toponyms in the Turfan Region]”. 中央研究院歷史語言集刊 *Zhongyang yanjiuyuan lishi yuyuan jikan* 12.
- Cen, Z. 岑仲勉 (1962). 中外史地考證 *Zhongwai shidi kaozheng*, Vol. II, Beijing.
- Chen, G. 陳國燦 / Liu, Y. 劉永增 (1997). 日本寧樂美術館藏吐魯番文書 *Turfan Manuscripts Preserved at Neiraku Museum, Japonya*. Beijing.
- Chotscho = (1913). Le Coq, A von. *Chotscho*. Berlin.
- Clark, L. V. (1975a). *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.)*. Indiana Üniversitesi Doktora Tezi.
- Clark, L. V. (1975b). “On a Mongol Decree of Yisün Temür (1339)”. *Central Asiatic Journal* 19-3, 194-198.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden.
- ETŞ = (1965). Arat, R. R. *Eski Türk Şiiri*. Ankara.
- Franke, H. (1975). “Ein mongolischer Freibrief aus dem Jahre 1369”. *Ural-Altäische Jahrbücher* 47, s. 64-71.
- Gabain, A. von. (1964). “Die alttürkische Literatur”. L. Bazin et al. (eds.), *Philologiae Turcicae Fundamenta II*, Wiesbaden: 211-243.
- GSR = (1957). Karlgren, B. *Grammata serica recensa*. Stockholm.
- Halén, H. (1991). “Die uigurischen Mannerheim-Fragmente (2)”. *Studia Orientalia* 67, 161-169.
- Hamilton, J. (1958). “Autour du manuscrit Staël-Holstein”. *T'oung Pao* 46-1/2, 115-153.
- Haneda, A. 羽田明 / Yamada, N. 山田信夫 (1961). “大谷探検隊將來ウイグル字資料目録 [A List of Manuscript Remains in Uigur Script Preserved in the Ryukoku Library]”. 中央アジア古代語文獻 *Buddhist Manuscripts and Secular Documents of the Ancient Languages in Central Asia*, Kyōto: 171-206.
- Hashimoto, T. 橋本貴子 (2004). “トゥルファン出土の難字音注断片に反映されるウイグル漢字音について [Sino-Uighur Pronunciation Reflected in Two Chinese Fragments of Phonetic Glosses from the Berlin Turfan Collection]”. *アジア言語論叢 Aja gengo ronsō* 5, 17-44.
- Hibino, T. 日比野丈夫 (1963). “唐代蒲昌府文書の研究 [The Puchangfu Documents of the Tang]”. 東方學報 (京都) *Tōhō gakuhō (Kyoto)* 33, s. 267-314.
- Huang, W. 黃文弼 (1954). 吐魯番考古記 *Tulufan kaoguji*. Beijing.

- IOM RAS = St. Petersburg Institute of Oriental Manuscripts, Russian Academy of Science.
- Kudara, K. 百濟康義 (1992). “ベゼクリク壁畫から見た西域北道佛敎の一形態 [On the Trail of a Central Asian Monk: A Bezeklik Portrait Identified]”. キジルを中心とする西域佛敎美術の諸問題 *Studies on the Buddhist Art of Central Asia (The Ueno Memorial Foundation for the Study of Buddhist Art Report XXII)*, Kyoyo: 1-26.
- Le Coq, A. von. (1922). “Türkische Manichaica aus Chotscho III”. *Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften* 1922-2.
- Le Coq, A. von. (1926). *Auf Hellas Spuren in Ostturkistan*. Leipzig
- Li, F. 李方 (2005). “關於唐西州蒲昌府問題[On Puchang Fu (command) of Xizhou in the Tang Dynasty]”. 西域研究 *Xiyu yanjiu* 2005-3, 58-68.
- Liu, H. 柳洪亮 (1986). “柏孜克里克石窟年代試探 [Analysis on the Date of the Bezeklik Caves]”. 敦煌研究 *Dunhuang yanjiu* 1986-3, 58-67.
- Liu, H. 柳洪亮 (1997). 新出吐魯番文書及其研究 *Forschungen zu neuentdeckten Manuskriptfunden aus Turfan*. Urumqi.
- Malov, S. E. (1932). “Ujgurskie rukopisnye dokumenty ekspedicii S. F. Ol'denburga”. *Zapiski Instituta Vostokovedeniya Akademii Nauk SSSR* 1, 129-149, +6 pls.
- Matsui, D. 松井太 (1998a). “モンゴル時代ウイグルスタン税役制度とその淵源 [Some Taxation Systems in Uiguristan under the Mongols and Their Origin]”. 東洋學報 *Tōyō gaku* 79-4, 26-55.
- Matsui, D. 松井太 (1998b). “ウイグル文クトルグ印文書 [Uigur Administrative Orders Bearing Qutluγ-seals]”. *SIAL* 13, 1-62, +15 pls.
- Matsui, D. 松井太 (2002). “モンゴル時代ウイグルスタンの税役制度と徴税システム [Taxation and Tax-collecting Systems in Uiguristan under Mongol Rule]”. K. Matsuda (ed.), 碑刻等史料の総合的分析によるモンゴル帝國・元朝の政治・經濟システムの基礎的研究 *Research on Political and Economic Systems under Mongol Rule*, Osaka: 87-127.
- Matsui, D. 松井太 (2004). “モンゴル時代のウイグル農民と佛敎敎團 [Uigur Peasants and Buddhist Monasteries during the Mongol Period]”. 東洋史研究 *Tōyōshi kenkyū* 63-1, 1-32.
- Matsui, D. (2005). “Taxation Systems as Seen in the Uigur and Mongol Documents from Turfan: An Overview”. *Transactions of the International Conference of Eastern Studies* 50, 67-82.
- Matsui, D. (2006a). “Six Uigur Contracts from the West Uigur Peiord (10th–12th Centuries)”. 人文社會論叢 (人文科學篇) *Jinbun shakai ronsō (Jinbun-kagaku hen)* 15, 37-62.
- “Matsui, D. 松井太 (2006b). “回鶻語 kǎzig 與高昌回鶻王國稅役制度的淵源 [Uigur kǎzig and the Origin of the Tax-Labor Systems of the Qoço Uigur Kingdom]”. 新疆吐魯番地區文物局 Xinjiang Turfan Cultural Relics Bureau (ed.), 吐魯番學研究: 第二屆吐魯番學國際學術研討會論文集 *Proceedings of the 2nd International Conference of Turfanological Studies*, Shanghai: 196-202.
- Matsui, D. (2008). “Revising the Uigur Inscriptions of the Yulin Caves”. *SIAL* 23, 17-32.
- Matsui, D. (2010a). “Uigur Peasants and Buddhist Monasteries during the Mongol Period”. T. Irisawa (ed.), “*The Way of Buddha*” 2003: *The 100th Anniversary of the Otani Mission and the 50th of the Research Society for Central Asian Cultures*, Kyoto: 55-66.
- Matsui, D. 松井太 (2010b). “Uigur Manuscripts Related to the Monks Sivşidu and Yaqşidu at “Abita-Cave Temple” of Toyoq”. 新疆吐魯番學研究院 *Academia Turfanicum*

- (ed.), 吐魯番學研究：第三屆吐魯番學暨歐亞游牧民族的起源與遷徙國際學術研討會論文集 *Journal of Turfan Studies: Essays of the Third International Conference of Turfanological Studies, 2008, Turfan, Shanghai*: 697-714.
- Matsui, Di 松井太 (2010c). “吐魯番出土回鶻文書中所看到的七康湖和其灌溉 [Qikang-hu (Çiqqan-köl) Lake and Its Irrigation as Seen in the Uighur Documents from Turfan]”. 吐魯番學研究 *Tulufanxue yanjiu* 2010-1, 79-81.
- Matsui, Di 松井太 (2011). “古ウイグル語文獻にみえる「寧戎」とベゼクリク [Ning-rong 寧戎 and Bezeklik in the Old Uigur Texts]”. *SIAL* 26, 141-175.
- Matsukawa, T. 松川節 (1995). “Review of BT XVI”. 東洋史研究 *Tōyōshi kenkyū* 54-1, 105-122.
- MC = Middle Chinese [Orta Çince] (GSR’ye göre).
- Minorsky, V. (1970). *Hudūd al-‘ālam “The Regions of the World”, a Persian Geography 372 A. H. – 982 A. D. (2. ed.)*. London.
- Moriyasu, T. “森安孝夫 (1985). ウイグル語文獻 [Uigurica from Tun-huang]”. Z. Yamaguchi (ed.), 敦煌胡語文獻 *Literature in Central Asian Languages from Tun-huang*, Tokyo: 1-98.
- Moriyasu, T. 森安孝夫 (1987). “敦煌と西ウイグル王國 [Tun-huang and the West Uighur Kingdom]”. 東方學 *Tōhōgaku* 74, 58-74.
- Moriyasu, T. 森安孝夫 (1990). “ウイグル文書割記 (その2) [Notes on Uighur Document, II]”. *SIAL* 6 (1989), 69-89.
- Moriyasu, T. 森安孝夫 (1991). ウイグル=マニ教史の研究 *A Study of the History of Uighur Manichaeism*. 大阪大學文學部紀要 *Osaka Daigaku Bungakubu kiyō* 31/32.
- Moriyasu, T. 森安孝夫 (1992). “ウイグル文書割記 (その3) [Notes on Uighur Document, III]”. *SIAL* 7 (1991), 43-54.
- Moriyasu, T. 森安孝夫 (1998). “ウイグル文契約文書補考 [Supplement to *Sammlung uigurischer Kontrakte*]”. 待兼山論叢 *Machikaneyama ronsō* 32, 1-24.
- Moriyasu, T. (2002). “On the Uighur Buddhist Society at Çiqtim in Turfan during the Mongol Period”. M. Ölmez / S.-Chr. Raschmann (eds.), *Splitter aus der Gegend von Turfan*, İstanbul / Berlin: 153-177.
- Moriyasu, T. (2004a). “From Silk, Cotton and Copper Coin to Silver. In: D. Durkin-Meisterernst et al”. (eds.), *Turfan Revisited*, Berlin: 228-239.
- Moriyasu, T. (2004b). *Die Geschichte des uigurischen Manichäismus an der Seidenstraße*. Wiesbaden.
- Moriyasu, T. (2011). “Epistolary Formulae of the Old Uighur Letters from the Eastern Silk Road (Part 1)”. 大阪大學文學部紀要 *Osaka Daigaku Bungakubu kiyō* 51, 1-86.
- Nie, X. 乜小紅 (2006). 唐五代畜牧經濟研究 *Studies on the Cattle Breeding Economy during the Era of Tang and Five Dynasties*. Beijing.
- Nishimura, Y. 西村陽子 / Kitamoto, A. 北本朝展 (2010). “スタイン地圖と衛星畫像を用いたタリム盆地の遺跡同定手法と探検隊考古調査地の解明 [Method to Identify the Sites in the Tarim Basin and the Location of Sites Investigated by the Expeditions by Means of Stein’s Maps and Satellite Photographs]”. 敦煌寫本研究年報 *Tonkō shahon kenkyū nenpō* 4, 209-245.
- Pelliot, P. (1912). Kao-tch’ang, Qoço, Houo-tcheou et Qarâ-khodja. *Journal Asiatique* 19-1, 579-603.

- Pelliot, P. (2002). *Les routes de la région de Turfan sous les T'ang suivi de l'histoire et la géographie anciennes de l'Asie Centrale dans Innermost Asia*. Ed. J.-P. Drège. Paris.
- PTB = Èrmitaž, G. (2009). *Peşçery tysjaçi budd*. Sankt-Peterburg.
- Raschmann, S. - C. / (1991). “Die alttürkischen Turfantexte als Quelle zur Erforschung der sozialökonomischen Geschichte Zentralasiens”. H. Klengel / W. Sundermann (eds.), *Ägypten - Vorderasien - Turfan*, Berlin: 141-149.
- Rong, X. 榮新江 (1987) “吐魯番的歷史與文化 [History and Culture of Turfan]”. 胡戟 Hu Ji (ed.), 吐魯番 *Tulufan*, Xi'an: 26-85.
- Rong, X. 榮新江 (2007). “吐魯番新出送使文書與關氏高昌王國的郡縣城鎮 [Study on a Newly Discovered Embassy Document of the Gaochang Kingdom under the Kan Family and Its Local Administrative Districts]”. 敦煌吐魯番研究 *Dunhuang Tulufan yanjiu* 10, 21-42.
- Sekio, S. 關尾史郎 (1984). “高昌國における田土をめぐる覺書 [Notes on the Land in the Gaochang Kingdom]”. 中國水利史研究 *Chūgoku suirishi kenkyū* 14, 1-18.
- Sertkaya, O. F. (2006a). “Hukukî Uygur Belgelerindeki Para Birimleri Üzerine”. O. F. Sertkaya / R. Alimov (eds.), *Eski Türklerde Para*, İstanbul: 117-137.
- Sertkaya, O. F. (2006b). “Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Karalamalar ve Müsveddeler”. Y. Çoruhlu et al. (eds.), *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü: Prof. Nejat Diyarbakirli'ye Armağanı*, Ankara: 195-200.
- Shimazaki, A. 嶋崎昌 (1959). “高昌國の城邑について [On the Cities of the Gaochang Kingdom]”. 中央大學文學部紀要(史學科) *Chūō daigaku bungakubu kiyō(Shigakka)* 5.
- Shimazaki, A. 嶋崎昌 (1977). 隋唐時代の東トルキスタン研究 *Studies on the East Turkistan during the Sui-Tang Times*. Tokyo.
- Shōgaito, M. 庄垣内正弘 (1987). “ウイグル文獻に導入された漢語に関する研究 [Chinese in Uighur Script]”. *SIAL* 2 [1986], 17-156.
- Shōgaito, M. 庄垣内正弘 (2003). ロシア所藏ウイグル語文獻の研究 *Uighur Manuscripts in St. Petersburg*. Kyoto.
- Shōgaito, M. (2011). “Interlinear Characters Based on the Phonological System of IUPC”. S. Fujishiro (ed.), *Dynamics of Eurasian Languages II*, Kobe: 1-17.
- SIAL = 内陸アジア言語の研究 *Studies on the Inner Asian Languages*.
- SinU = ウイグル字音 Sino-Uigur.
- SUK = 山田信夫 Nobuo, Y. (1993). ウイグル文契約文書集成 *Sammlung uigurischer Kontrakte*, 3 vols. J. Oda, P. Zieme, H. Umemura ve T. Moriyasu (eds.), Osaka.
- Takata, T. 高田時雄 (1985). “ウイグル字音考 [Sino-Uighur Pronunciation]”. 東方學 *Tōhōgaku* 70, s. 150-134.
- Takata, T. 高田時雄 (1988a). “コータン文書中の漢語語彙 [Chinese in Khotanese Texts]”. Y. Ozaki / Sh. Hirata (eds.), 漢語史の諸問題 *Contributions to Chinese Historical Linguistics and Philology*, Kyoto: 71-128.
- Takata, T. 高田時雄 (1988b). 敦煌資料による中國語史の研究 *A Historical Study of the Chinese Language Based on Dunhuang Materials*. Tokyo.
- Takata, T. 高田時雄 (1990). “ウイグル字音史大概 [A Historical Outline of the Sino-Uighur Pronunciation]”. 東方學報(京都) *Tōhō gakuhō (Kyoto)* 62, 329-343.

- Takata, T. (2004). “The Chinese Language in Turfan with a Special Focus on the *Qieyun* Fragments”. D. Durkin-Meisterernst et al. (eds.), *Turfan Revisited*, Berlin: 333-340.
- Tugusheva, L. Y. (2008). “Expeditions to Central Asia and the Discovery of Early Medieval Turkic Manuscripts”. I. Popova (ed.), *Russian Expeditions to Central Asia at the Turn of the 20th Century*, St. Petersburg: 40-49.
- Umemura, H. 梅村坦 (1977). “違約罰納官文言のあるウイグル文書 [Uighur Documents with Forfeiture Clauses]”. 東洋學報 *Tōyō gakuhō* 58-3/4, 01-040.
- USp = Radloff, W. (1928). *Uigurische Sprachdenkmäler*. Ed. by S. E. Malov. Leningrad.
- VOHD 13,21 = Raschmann, S. - C. (2007). *Alttürkische Handschriften 13, Dokumente*, Teil 1. Stuttgart.
- VOHD 13,22 = Raschmann, S. - C. (2009). *Alttürkische Handschriften 13, Dokumente*, Teil 2. Stuttgart.
- Wang, S.王素 (2000). 高昌史稿: 交通編 *Gaochang shigao : Jiaotong-bian*. Beijing.
- Wang, Y. 王永興 (1994). 敦煌經濟文書導論 *Introduction to the Dunhuang Economic Documents*. Taipei.
- Yoshida, Y. 吉田豊 (1988). “ソグド語雜録 (II) [Sogdian Miscellany (II)]”. *オリエント Oriento* 31-2, 165-176.
- Yoshida, Y. 吉田豊 (1994). “ソグド文字で表記された漢字音 [Chinese in Sogdian Script]”. 東方學報 (京都) *Tōhō gakuhō (Kyoto)* 66, 380-271.
- Yoshida, Y. (2000). “Further Remarks on the Sino-Uighur Problem”. *アジア言語論叢 Ajia gengo ronsō* 3, 1-11.
- Yoshida, Y. 吉田豊 (2004). “シルクロード出土文獻における言語變化の年代決定 [Dating of the Linguistic Transformation in the Texts Unearthed from the Silk Road]”. *えくす・おりえんて Ex Oriente II*, 3-34.
- Yoshida, Y. 吉田豊 (2009). “Book review: M. Shōgaito, *Uighur Abhidharma Texts: A Philological Study*”. 佛教學セミナー *Bukkyōgaku seminā* 90, 45-62.
- Zieme, P. (1976). “Zum Handel in uigurischen Reich von Qoço”. *Altorientalische Forschungen* 4, 235-249.
- Zieme, P. (1981). “Materialien zum uigurischen Onomasticon II”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1978-1979, 81-94.
- Zieme, P. (1982). “Ein uigurisches Familienregister aus Turfan”. *Altorientalische Forschungen* 9, 263-267,+2pls.
- Zieme, P. (1997). “Remarks on Old Turkish Topography”. Sh. Akiner / N. Sims-Williams (eds.), *Languages and Scripts of Central Asia*, London: 46-51.
- Zieme, P. (2010). “A Brahmanic Siddha Painting from Bāzāklik in the Hermitage of St. Petersburg and Its Inscriptions”. *Unknown Treasures of the Altaic World in Libraries, Archives and Museums* (Proceedings of the 53rd Annual Meeting of the Permanent International Altaistic Conference, July 25-30, 2010, St. Petersburg), St. Petersburg.

